

מי רצה במלחמת ששת הימים?

מיכאל אורן

המלחמות הגדולות בהיסטוריה הופכות ברבות העתים למלחמות גדולות על ההיסטוריה. שנים ספורות לאחר שאחרון החיילים עוזב את שדה הקרב, אמיתות מקובלות על טיבו של העימות הצבאי והמניעים שמאחוריו מותקפות על ידי רוויזיוניסטים ורוויזיוניסטים-שכנגד, ולהט הקרב של אלה דומה כמעט לזה של הלוחמים בקרב האמיתי. מעטים הם הוויכוחים ההיסטוריוגרפיים שנהפכו למאבק מר כל כך כמו הקרב הניטש כעת בדבר מלחמות ישראל-ערב. בקרב הזה, כוח של "היסטוריונים חדשים" – כפי שהם מכנים את עצמם – הטיל מצור על התיאור המקובל של תקומתה והישרדותה של המדינה היהודית, תיאור שבעבר היה בלתי מעורער. להט היוצא דופן שבו מתנהל הוויכוח על סכסוך ישראל-ערב קשור בעיקר להשלכותיו החמורות. ברי, כי הצדדים לעימות אינם נושאים את עיניהם לדיון אקדמי גרידא, אלא מתמודדים עם סוגיות בעלות השפעה מרחיקת לכת על חייהם של מיליוני בני-אדם: ביטחונה של ישראל, זכויותיהם של פליטים פלשתינאים ועתידה של ירושלים. ההיסטוריונים החדשים אינם מתאמצים להסתיר את מגמתם. אילן פפה, היסטוריון באוניברסיטת חיפה ופעיל במפלגת חד"ש, פרסם לאחרונה בנורנאל

אוף פלסטין סטדיס סדרה של שלושה מאמרים, המהווים מעין מניפסט. פפה מתאר את "ההיסטוריה החדשה" כזרם מהפכני מתעצם והולך, הקונה לו אחיזה בכל תחומי החיים האינטלקטואליים, באמנויות ובתקשורת בישראל. מטרתה, כך הוא מצהיר, "לשקול מחדש את תוקפה של הדרישה למדינת לאום יהודית בשטח הגיאוגרפי של פלשתינ לשעבר".¹ החל בספרו של שמחה פלפן לידחה של ישראל (1987), דרך ספרו של אבי שליים שיחוף פעולה מעבר לידן (1988) וכלה בספרו של בני מוריס 1948 והלאה (1994), ההיסטוריונים החדשים שמו לעצמם מטרה לנפץ את מה שנקרא בניהם "המיתוסים" שאפפו את תקומתה של מדינת ישראל ואת העשור הראשון לקיומה. כך, למשל, לגבי מלחמת העצמאות, ישראל מואשמת בעקירתם של אלפי פלשתינאים – אחד מביטוייה של הנטייה הציונית המובהקת לעריכת "טרנספר" – ובקשירת קשר עם ריאקציונרים ערביים כדי לשלול מהפלשתינאים את זכותם לעצמאות מדינית. עוד נטען, כי המנהיגים הערבים של אותם הימים "עמדו בתור" לעשות שלום עם ישראל, אך המדינה היהודית עמדה בסירובה.² תחת זאת, היא פתחה במסע אלים ונטול הצדקה של פשיטות נקם, שהגיעו לשיאן בשנת 1956 במבצע סיני, עת חברה ישראל לכוחות האימפריאליסטיים – בריטניה וצרפת – בהתקפה נגד מצרים, ללא התגרות מצד האחרונה.

את הפרשנויות הרדיקליות של ההיסטוריונים החדשים מפרסמות הוצאות לאור אקדמיות מובילות; הן זוכות לרוב לתגובה נלהבת מפי המבקרים; והן תפשו במידה לא מבוטלת את מקומן של ההיסטוריות המסורתיות של הציונות.³ הצלחה זו לא הייתה מתאפשרת לולא המסמכים הדיפלומטיים שהותרו לפרסום על ידי ארכיונים ממשלתיים שונים, בכפוף להוראה – הקיימת במרבית הדמוקרטיות המערביות – המאפשרת גישה למסמכים ממשלתיים מסווגים לאחר שלושים שנה. מסמכים שהותרו לפרסום על ידי משרד התיעוד הציבורי בבריטניה והארכיון הלאומי של ארצות-הברית, למשל, חושפים בפנינו גילויים חדשים על הדיפלומטיה של שנות הארבעים והחמישים, במיוחד ביחס למדינות ערב (שהארכיונים הממשלתיים שלהן עדיין סגורים, וככל הנראה גם יישארו סגורים עד מועד בלתי ידוע). אולם, בכל הנוגע להיסטוריה של סכסוך ישראל-ערב, אין אוסף המסוגל להתחרות עם הארכיונים הלאומיים של ישראל, שנוסף על עדויות מכלי ראשון המצויות בהם לרוב, הם ידועים במדיניות הליברלית מאוד שלהם לגבי שחרור חומר מסווג. תוך קריאה מגמתית וציטוט סלקטיבי, לוקטו מסמכים אלה ונערכו כך שיתמכו בתיאוריות הרוויזיוניסטיות הרדיקליות

ביותר על מלחמת העצמאות ומבצע קדש. עתה, כאשר השנה השלושים למלחמת ששת הימים כבר מאחורינו, יש לצפות לכן שאותה מתודולוגיה תיושם כדי לנפץ גם את "המיתוסים" של שנת 1967.

המחלוקת ההיסטוריוגרפית לגבי 1967 תהיה חריפה במיוחד. האמונה שמלחמת ששת הימים נכפתה על ישראל על ידי ברית של מדינות ערב הנחושות להביא להשמדתה, שכיבוש השטחים בידי ישראל היה תוצאת המימוש המוצדק של זכותה להגן על עצמה, שישראל עשתה כל שלאל ידה למנוע את המלחמה – היא ערך מקודש בעיני כל הציבור הציוני, לכל רוחב הקשת הפוליטית. ברם, העובדה שמעמד הקבע של אותם שטחים ממשיך לעמוד במוקד הדיון הפוליטי הפנימי בישראל וגם במוקד משא ומתן בינלאומי מתמשך, הופכת את מלחמת ששת הימים למטרה מפתה במיוחד לפיתוח פרשנות חדשה ורדיקלית. במציאות שבה גישתם של הרוויזיוניסטים זוכה דרך קבע לתשואות בעיתונות הישראלית, הירות הראשונות בקרב הזה כבר נורו. דוגמה ראשונה במעלה לכך היא קביעתו הנחרצת של חיים הנגבי, פרשן פוליטי בעיתון מעריב:

מלחמת יוני 1967 לא נחקרה עד תום ועדיין רב בה הסתום. אבל עוד חזון למועד, אפשר שהלבבות הישראליים עדיין לא הוכשרו לקושי הכרוך בביקורת המלחמה, שנחשבה במשך הרבה שנים להיות לא רק הנצחון הצבאי הגדול ביותר בתולדות ישראל, מופת עולמי, אלא גם ובעיקר אות משמים, פעמי משיח, אתחלתא דגאולה... ב-1967, חשוב לזכור, היו עדיין יוצאי הפלמ"ח בצמרת הצבא, ואפשר שהיו להוטים לנצל את מלחמת ששת הימים, כדי להשלים את מה שנבצר מהם לעשותו ב-1949: להשתלט על יתרת השטחים שנותרה בידי הפלשתינים ולכונן בכוח הכיבוש ארץ-ישראל-שלמה באמת.⁴

בעולם האקדמי, היוזמה החדשה באה דווקא מהמחלקה למדעי החברה, ולא מהמחלקה להיסטוריה. לפי אסכולה זו, מלחמת ששת הימים לא פרצה כלל בעקבות תוקפנות ערבית, אלא כתגובה לגורמים סוציו-אקונומיים בחברה הישראלית פנימה, כמעין תכסיס של מנהיגיה שנועד להסיט את תשומת לבו של הציבור ממדיניות הפנים הכושלת של הממשלה. "דבר תמוה עד מאוד הוא, שבאמצע שנות השישים אנו נתקלים בתקופה של מיתון ואבטלה, המופיעה בתוך כמעט שני עשורים של גידול כלכלי מהיר", כותב הכלכלן הפוליטי מיכאל שלו. "החל ב-1966 הגיעה האבטלה לרמות דו-ספרתיות. ההתאוששות החלה רק בעקבות מימוש מאוחר של מדיניות של הרחבה שבאה כתגובה לאי-שקט

אזרחי...⁵ הסוציולוג יגאל לוי ואיש מדע המדינה יואב פלד מסכימים, בקבעם כי: "עוצמתו של תהליך הסלמת הסכסוך, החל מ-1964, לא הייתה 'הכרחית', במובן זה שלא נבעה מאילוצי הסכסוך הישראלי-ערבי. עוצמת תגובתה של ישראל בשנים אלה ביטאה... אסטרטגיה מסוימת שבאה במקביל, וכפיצוי, לנסיגתה של המדינה מכמה מעמדותיה החברתיות באותה תקופה".⁶

נראה, כי מחברים אלה שותפים לדעה העולה מדבריהם בבירור, גם אם עדיין אינה נאמרת במפורש, שלפעולות הערביות הייתה השפעה מועטה בלבד על התפרצות מעשי האיבה ב-1967, וכי ישראל לא רק שלא ניסתה למנוע מלחמה אלא אף תרמה תרומה פעילה להידרדרות שהובילה לפריצתה. ריכוז החילות המצריים בסיני, גירושו של כוח החירום של האו"ם וסגירתם של מצרי טיראן על ידי נאצר, בריתות ההגנה הערביות וההכרזות הפומביות בעניין מחיקת הישות הציונית – כל אלה היו, לדידם של חסידי גישה זו, תוצאה של התגרות ישראלית, או שנופחו יתר על המידה על ידי ישראל לשם קידום מטרותיה שלה, דהיינו חיזוק האחדות הפנימית, התפשטות טריטוריאלית או מניעים כמוסים אחרים. למניעים כגון אלה מתייחס אבי שליים כאשר הוא קובע כי "[נשיא מצרים] ג'מאל עבד אל-נאצר... נתפש בעיני חסידי הקו הנוקשה בישראל כאויבה המסוכן ביותר של ישראל. בהתאם לכך, הופעל לחץ צבאי ב-1956 וב-1967 בניסיונות שווא להביא למפלתו".⁷

האם יכולות מסקנות אלה לעמוד בפני ביקורת היסטורית פשוטה? האם הקביעה כי ישראל הייתה מעוניינת במלחמה, עשתה מעט או לא עשתה דבר כדי למנוע אותה, ואולי אפילו יזמה אותה – האם טענות אלה יכולות להיתמך במסמכים מן התקופה שהותרו לפרסום, אותם מסמכים המהווים את כלי-נשקם המועדף של ההיסטוריונים החדשים? תיקים מארכיון המדינה ששוחררו לאחרונה לפרסום – הנסקרים כאן כחלק ממחקר-בעיצומו שיכלול בסופו של דבר גם מסמכים אמריקניים ובריטיים – חושפים עובדות רבות אודות תהליך קבלת ההחלטות והמהלכים הדיפלומטיים של ישראל באותם הימים, ואודות מחשבותיהם של מנהיגי ישראל, חששותיהם ומטרותיהם במשך שלושה שבועות של מאמצים דיפלומטיים מרוכזים שקדמו לחמישה יוני 1967. לא רק שלא ניתן למצוא במסמכים ולו רמז קל לכך שישראל הביאה במעשיה המכוונים להתפרצות מלחמת ששת הימים, אלא שהתיעוד אף מראה כי ישראל רצתה בכל מאודה למנוע מלחמה, וכי עד לערב פרוץ הקרבות ניסתה בכל דרך אפשרית לעצור אותה – אפילו במחיר אסטרטגי וכלכלי כבד למדינה.

אפשר לומר שמלחמת ששת הימים נסבה בעיקר על ענייני מים. על הפרק עמדו זכויות השימוש במי הירדן וחופש השייט במצרי טיראן,⁸ שתי נקודות חיכוך שהתעוררו כבר זמן קצר לאחר קום המדינה. אך למעשה, העימותים האלה על המים היו רק המצג שעל פני השטח. מתחתם געשו הזרמים העכורים של מאבקי כוח בין־ערביים, חרושת המזימות הסובייטית וגם השנאה והכאב שקיומה של מדינת ישראל הסב לשכנותיה.

הגורם שהוביל לעימות היה ההתנגדות הערבית למאמציה של ישראל להטות את מי הירדן שבשטחה להשקיית הנגב. לאחר שהערבים דחו את מאמצי התיווך הקדחתניים של האמריקנים וסירבו לקיים משא ומתן לפתרון הבעיה, חידשה ישראל ב־1964, באופן חד־צדדי, את מפעל הטיית המים שלה לאורך הגבול הסורי. החלטה זו נפלה בדיוק בעת שהפוליטיקה הבין־ערבית הגיעה לנקודת שפל חסרת תקדים, כאשר בין המשטרים הערביים נפער קרע עמוק על רקע מאבקי ירושה וסכסוכים אידיאולוגיים, והם היו שקועים ראשם ורובם בתמיכה בצד זה או אחר במלחמת האזרחים האין־סופית בתימן. ג'מאל עבד אל־נאצר, נשיאה השאפתן והכריזמטי של מצרים, ראה ביזמת הטיית מי הירדן של ישראל הזדמנות לארגן את העולם הערבי המפוצל תחת מנהיגותו ועילה לחלץ את כוחותיו הנצורים מתימן.⁹

העובדה שנאצר קיבל בסיפוק את המתח הגובר עם ישראל עדיין אין משמעה שרצה במלחמה – לפחות לא בשלב הזה, כשמצרים עדיין אינה ערוכה לגמרי לקראתה. בינתיים נקט נאצר צעדים של הפגנת כוח, כמו כינון הארגון לשחרור פלשתינאים ואישור התוכניות הסוריות לחסום כמעט את כל מקורות המים של ישראל על ידי הטיית מקורות הירדן במקום מוצאם. שתי הפעולות האלה לא השיגו מבחינת נאצר את התוצאה המקווה. ישראל סירבה לעמוד מנגד ולצפות ללא מעש באבדן מקורות המים שלה, והפגיזה את עבודות העפר הסוריות ביולי 1966, ואילו ארגון ה"פתח" הפלשתינאי, שלא התרצה בכינונו (הסמלי מעיקרו) של אש"ף, החל בפעולות טרור עצמאיות שמבצעהן חדרו לישראל מגבולה הצפוני, ומאוחר יותר גם מהגבול עם ירדן בדרום.

אירועים אלה היו אות הפתיחה לתהליך של הסלמה מואצת, שהחל בחתימתן של מצרים וסוריה על חוזה הגנה הדדי ב־4 בנובמבר 1966. שבוע לאחר מכן ביצעה ישראל פעולת תגמול רחבת היקף בכפר סמוע אשר ביהודה, שנחשב למעוז של פעילות טרור. אחר כך, בקרב אוויר ב־7 באפריל 1967, הפילו מטוסי קרב ישראליים שישה מטוסי מיג סוריים. המנהיגות הערבית – נאצר, חוסיין

מלך ירדן ומשטר הבעת' הרדיקלי בסוריה – החלה עוסקת בהטחת האשמות הדדיות בעניין העדר מענה הולם לפעילות הישראלית. ראש הממשלה לוי אשכול והרמטכ"ל יצחק רבין התחילו להזהיר את סוריה מפני פעולה צבאית אם יימשכו צעדי ההתגרות מצדה. אזהרות אלה זכו להבלטה בכלי התקשורת הערביים, אשר ייחלו במוצהר למלחמה.

אף על פי כן, אין להקיש מכך שמלחמה כוללת הייתה כבר בלתי נמנעת. נקודת המפנה המשמעותית הייתה ב־11 במאי 1967, כאשר ברית־המועצות החלה להזין את מצרים בדיווחי מודיעין כוזבים על היערכות ישראלית למלחמה. לפי אותם דיווחים סובייטיים, ריכזה ישראל בגבולה הצפוני שלושה־עשר גדודים – 40,000 חיילים ומאות טנקים. מטרתה של ישראל, כך הזהירה מוסקבה, היא למוטט את המשטר הסורי.¹⁰ תיאוריות רבות הוצעו כדי להסביר את המניע שעמד מאחורי הדיווחים האלה. נראה, כי גורמים בהנהגת הקרמלין לא היו מעוניינים דווקא להצית מלחמה, אלא רצו בעיקר להפעיל לחץ על מדינות ערב לקשור קשרים הדוקים יותר עם מצרים, כאמצעי להרחבת השפעתה של מוסקבה באזור.¹¹ נאצר מצדו הזדרז לנצל את ההזדמנות. למרות שקציני הצבא שלו דיווחו כי אין נשקפת סכנת התקפה – הרי סוריה עצמה לא הכריזה על מצב כוננות – הוא ניצל את האזהרה כאמתלה כדי להורות על כניסת כוחות מצריים לחצי האי סיני, וכך השיגה מצרים גישה צבאית ישירה הן לגבול הישראלי והן, וזה אולי חשוב עוד יותר, למצרי טיראן.

מצרי טיראן היו במשך תקופה ארוכה נקודה רגישה עבור ישראל. עוד ב־1950 חסמה מצרים את המצרים בפני ספינות המיועדות לארץ, וניסיונות חוזרים של ישראל באו"ם להתנגד להסגר עלו בתוהו, כפי שנכשלו גם מאמצי לשכנע את המעצמות הימיות להמשיך את התובלה הימית לאילת. לצד פעולות הטרור הפלשתיניות שיצאו מרצועת עזה, החסימה המצרית של נתיבי הגישה לאוקיאנוס ההודי במזרח היא שאילצה את ישראל ליזום את מבצע קדש באוקטובר 1956. לאחר שעלה בידיה לפתוח את המצרים, קיבלה ישראל מארצות־הברית בתמורה להסגת כוחותיה הכרה פומבית ותקיפה בזכותה לפעול מתוך הגנה עצמית נגד כל ניסיון לחדש את ההסגר הימי.¹² זכויותיה של ישראל קיבלו חיזוק נוסף בהצבת כוח החירום של האו"ם בסיני, ובמיוחד בשארם א־שייח', על החוף המצרי של מצרי טיראן.

על ידי הכנסת היחידות המצריות לסיני במקומם של כוחות האו"ם, התכוון נאצר להשיג שני יעדים חשובים שעמדו לנגד עיניו מזה זמן רב: שיפור ניכר במעמדה האסטרטגי של מצרים ביחס לישראל, ותשובה ניצחת לאויביו בתוך

Richard B. Parker, *The Politics of Miscalculation in the Middle East* (Bloomington: מקור: Indiana University Press, 1993), Map 2, p. 39.

העולם הערבי – הירדנים והסעודים – שהאשימו אותו בהסתתרות מאחורי סינורו של האו"ם.¹³ ב-14 במאי חצו טורים ארוכים של כוחות רגלים ושריון מצריים את תעלת סואץ ונכנסו לסיני; תוך זמן קצר הם הכפילו את היקף הכוחות המצריים שנמצאו שם.

משקיפי האו"ם העידו כי אין כל סימן לגיוס ישראלי, והישראלים עצמם הזמינו נציגים סובייטיים לסייר בגבול הצפוני. דרך ערוצים דיפלומטיים שיגרה ישראל הבטחות לנאצר כי אין לה כוונות תוקפניות. המוסד אף ניסה להקים מחדש ערוץ תקשורת חשאי שקיים עד יולי 1966 עם קצין בכיר בחיל האוויר המצרי, מחמוד חליל. ברם, המצרים, שקטעו את הקשר, דחו כעת מכל וכל את הניסיונות הישראליים לחדשו.¹⁴

למאמציה של ישראל להפסיק את ההסלמה לא הייתה כל השפעה, והזרמת הכוחות המצריים נמשכה בכל המרץ. ב-16 במאי הורתה מצרים לכוחות האו"ם להתפנות מסיני ולרכז את יחידותיהם בעזה, "לביטחונם האישי", כך נמסר. המזכיר הכללי של האו"ם, או תאנט, יכול היה להתנגד לצעד זה, או לפחות לבקש דיון מחדש בעצרת הכללית על סמכויותיו של כוח החירום. אך המזכ"ל – דמות חלשה שרחשה אהדה לגוש המדינות הבלתי מזדהות – מילא מיד אחר דרישתו של נאצר. יתרה מזו: הוא הוציא את חיילי האו"ם גם מעזה.¹⁵

התפתחויות אלה תפסו את ישראל, שהייתה עסוקה אותה שעה בחגיגות יום העצמאות, בהפתעה מוחלטת. למרות שהיו לצה"ל תכניות מגירה מוכנות למקרה של התגברות מתח מחודשת בגבול המצרי או בחזיתות ירדן וסוריה, הורגלו הישראלים לעולם ערבי מפולג ושסוע, המסוגל אך למעט יותר מהתרברבות מילולית. כעת, לפתע, החלו אלפי חיילים מצריים לזרום לתוך שטח סיני, והכוח הבינלאומי ששימש חיץ במשך יותר מעשור גורש.

מצב דברים זה עורר דאגה עמוקה בישראל, אך עדיין לא שררה תחושה של פניקה. ההסכמה בממשלה בשלב הזה הייתה שלנאצר אין עניין אמיתי בשפיכות דמים, אלא רק בניצחון של יחסי ציבור כדי לבצר את מעמדו ואת יוקרתו. לכל היותר, כך סברו, הוא מבקש להתגרות בישראל כדי שזו תפתח בפעולות צבאיות ותביא על עצמה גינוי בינלאומי. כדי להימנע מן המלכודת הזאת סירב ראש הממשלה לוי אשכול, שהחזיק גם בתיק הביטחון, לפעול על פי עצתו של הרמטכ"ל יצחק רבין ולגייס את יחידות המילואים. הצעד היחיד שנקט היה העלאת רמת הכוננות בצה"ל.¹⁶ ראש הממשלה ניסה להקרין תדמית של ביטחון ושלוה, תוך שהוא מסתיר את תחושת החרדה שלו מפני הבאות. "יש מלחמה", הוא גילה בדאגה ליועצו המקורב, "אני אומר לכם, יש מלחמה".¹⁷

בכל שלבי המשבר שהחל להתפתח היה אפשר נחוש בדעתו לעשות ככל יכולתו כדי למצוא פתרון דיפלומטי, שיוכל להפיג את המתח ולהחזיר את המצב בסיני לקדמותו. עיקר הנטל של משימה זו נפל באופן טבעי על שר החוץ, אבא אבן, ועל הסגל הדיפלומטי הישראלי. אבן הבין אל נכון, שכאשר מעמדו של האו"ם נפגע, מצד אחד, ומדינות אירופה חוששות לעורר את חמתם של הערבים, מצד שני, התקווה הממשית היחידה למציאת פתרון נמצאת אצל האמריקנים. הייתה לו סיבה מסוימת לאופטימיות: הנשיא לינדון ג'ונסון כבר ביטא אהדה רבה למדינה היהודית, והוכיח זאת כשאישר סיוע כלכלי וצבאי לישראל בניגוד לעצתם של מחלקת המדינה והפנטגון גם יחד. ג'ונסון גם התייחס אל נאצר בעוינות מופגנת. הוא ראה בו אדם כפוי טובה ובובה של המשטר הסובייטי, והפסיק כמעט לחלוטין את הזרמת הסיוע למצרים.¹⁸ אולם, עקב המלחמה בווייטנאם, אשר כירסמה ביוקרתה של ארצות-הברית בעולם ויצרה פילוג עמוק בקרב העם האמריקני פנימה, הוגבלה מאוד יכולת התמרון של ג'ונסון. בה בשעה שנשאו עיניהם לוויינגטון הבינו הדיפלומטים הישראלים היטב, כי חולשתו הפוליטית של ג'ונסון היא שעודדה את הסובייטים לפעול כפי שפעלו, וכי גם נאצר הביא בחשבון את חוסר האונים של ארצות-הברית.¹⁹

ב-17 במאי 1967, בראשונה מתוך מה שהפך להיות סדרת פגישות אינטנסיביות סביב נושא המשבר, קיבל השגריר הישראלי בוויינגטון, אברהם הרמן, הבטחה מתת-מזכיר המדינה האמריקני, יוג'ין רוסטו, שישראל "אינה ניצבת לבדה".²⁰ ארצות-הברית הסכימה להתערב אצל הרוסים, ושלחה את שגרירה באו"ם, ארתור גולדברג, להיפגש עם עמיתו הסובייטי, ניקולאי פדרנקו, ולהפציר במוסקבה לנהוג באיפוק.²¹ בתמורה למאמץ האמריקני ביקש רוסטו מישראל כי תתייעץ עם וויינגטון קודם שתנקוט צעדים צבאיים כלשהם. מבחינה חוקית, מצרים פעלה במסגרת זכויותיה כשהעבירה חיילים לשטחה הריבוני בסיני, סיכם רוסטו, ומכת מנע מצד ישראל בשלב זה תיחשב "טעות חמורה מאוד".²²

דבריו של רוסטו עוררו אי-שקט בקרב המנהיגים בישראל, אשר זכרו היטב את משבר תעלת סואץ ב-1956. במקרה ההוא איים הממשל של אייזנהאור בהטלת סנקציות כלכליות על ישראל אם תסרב לסגת מסיני ומעזה. כעת היה הממשל של ג'ונסון מוכן לפעול להחזרת כוח האו"ם לסיני ולפנינו החיילים המצרים, אך באותה מידה היה מחויב למניעת יזמה צבאית ישראלית. נחישות זו הוטעמה במכתב מיום 17 במאי ששלח הנשיא ג'ונסון לראש הממשלה אשכול. הנשיא כתב במפורש: "אינני יכול לקבל כל אחריות בשם ארצות-הברית למצבים שיתעוררו עקב פעולות שיבוצעו ללא התייעצות מוקדמת איתנו".²³

אזהרה זו באה בעת שהתבצע תגבור נוסף של הצבא המצרי בסיני, ועם הגעת דיווחים על תנועה של ספינות חיל הים המצרי לעמדות תקיפה בים סוף ובים התיכון. בינתיים גם החלו מנהיגי מדינות ערב להשתמש בכלי התקשורת שבשליטתם להשמעת תרועות מלחמה. בסוריה הצהיר שר החוץ איברהים מאקוס כי "נסיגת כוחות האו"ם משמעה 'פנו דרך, כוחותינו בדרכם אל הקרב'".²⁴ לפי שר ההגנה דאז חאפז אל-אסד, עמד צבא סוריה דרוך ומוכן, "האצבע על ההדק והוא דורש שהקרב יתרחש בהקדם"²⁵; רדיו קהיר מצדו קרא תיגר על אשכול וקרא לו להתמודד בקרב: "נסה את כל כלי הנשק שלך; טמונים בהם מותה וכליונה של ישראל"; והרדיו ברבת עמון הצהיר על "מוכנותה [של ירדן] לנהל את הקרב הגורלי מול האויב".²⁶

ישראל הגיבה בגיוס כוחות מילואים – 18,000 איש ב־17 במאי, ועוד 17,000 נוספים למחרת. כפי שהסבירו דיפלומטים ישראלים בווינגטון, החלטה זו לא העידה על כוונה עוינת כלשהי. זה היה בגדר "צעד מנע הכרחי" גרידא, והם ביקשו כי הבטחות בעניין זה ישוגרו לקהיר ולדמשק.²⁷ בינתיים הופנתה בקשה ישראלית ישירה יותר אל הסובייטים: אבא אבן זימן אליו את אלכסנדר חובקין, השגריר הסובייטי בישראל, בתקווה לשכנע את מוסקבה בדבר רצונה הטוב של ישראל וכוונתה למנוע מלחמה עם מצרים. תחת זאת נאלץ שר החוץ הישראלי להקשיב לנאום ארוך, שבו ייחס חובקין את המשבר כולו למזימה של הסי-איי-אי ולתעמולה הישראלית.²⁸ אבן לא נחל הצלחה כבירה גם אצל או תאנט, אשר הכריז על כוונתו לבקר בקהיר בניסיון לפתור את המשבר. מדוע לא לבקר גם בסוריה ובישראל, הציע אבן, ולתווך פתרון כולל? התשובה הייתה שלילה מוחלטת. המעורבות היחידה של המזכיר הכללי הייתה פנייה לנאצר.²⁹

בעוד האפשרויות לפתור את המשבר בדרכים דיפלומטיות הולכות וכלות, פנתה ישראל שוב לארצות-הברית. המאמץ הדיפלומטי הראשון של השגריר הרמן לא הניב תוצאות מבטיחות מדי. בניגוד להבטחות הבית הלבן לנקוט פעולה תקיפה לריסון נאצר ולחידוש הפעילות של כוח האו"ם, לא התבצעה פעולה משמעותית כלשהי באף אחד מהכיוונים. נראה, כי מאמצי הדיפלומטיה האמריקנית לא הרחיקו לכת מעבר לכינוסה של מועצת הביטחון לדיון במצב, צעד שמבחינת ישראל היה בזבוז זמן מוחלט. באותה עת, בכירים בממשל, מהנשיא ומטה, יצאו מגדרם כדי להזהיר את ישראל מפני הסכנות הכרוכות בפעולה שהיא תנקוט לבדה. מזכיר המדינה דין ראסק הרחיק לכת והציע שכוחות האו"ם יוצבו מחדש, הפעם לא רק על אדמת מצרים אלא גם בצד הישראלי של

הגבול.³⁰ יותר ויותר נראה היה כי הממשל מוכן לא רק להכיר במציאות החדשה שנוצרה בסיני כמצב של קבע, אלא אפילו לבקש מישראל לשלם מחיר בעבורו. וכך, כאשר התקרב לסיומו השבוע הראשון של המשבר, עמדה ישראל לא רק בפני תגבור בלתי צפוי בהיערכות הצבאית הערבית, אלא גם מול סימן שאלה, בלתי צפוי לא פחות, בדבר נכונותה של ארצות-הברית לכבד את התחייבויותיה כלפי ישראל. וכך סיכם את העניין השגריר הרמן באוזני שר החוץ אבן: "אם המטרה [האמריקנית] היא להימנע מכל עימות צבאי, ואם הם משוכנעים שלא קיים כל סיכוי להניע את נאצר ואת הסובייטים לנקוט כל צעד שיוכל להתפרש כנסיגה, עלינו להיות ערוכים לאפשרות שארצות-הברית תפעיל עלינו לחץ להתפשר בנושאים שלדעתה אינם חיוניים עבורנו... קיימת סכנה שארצות-הברית תהיה סבורה שהיא תוכל לכפות עלינו את רצונה".³¹

ב־18 במאי, במאמץ להעביר מסר ברור של העדר כוונה עוינת מצד ישראל, ובמקביל להכריז על הגבולות לסבלנותה, הודיע ראש הממשלה אשכול לאמריקנים כי ישראל לא תנקוט שום צעד צבאי "אלא אם מצרים תפעל לסגור את המצרים". התחייבויות דומות הושמעו גם באוזני האנגלים והצרפתים. בתמורה לכך ציפתה ישראל (במעין הסכמה שבשתיקה) כי אם ייחסמו המצרים, תמלא ארצות-הברית את התחייבויותיה מ־1957 ותעניק לישראל את תמיכתה המלאה לפתיחתם מחדש. נראה היה שהממשל מגיב בחיוב לקריאתו של אשכול: בפגישתו עם אפרים אברון, ראש המשלחת הדיפלומטית הישראלית בווינגטון, הכריז תת־מזכיר המדינה רוסטו כי "הסכמות 1957 תקפות, כפי שתקפות כל שאר ההתחייבויות שלנו". אולם הוא המשיך והטעים, כי נוכחותו של הצבא המצרי אין בה לבדה כדי להצדיק מלחמה כל עוד נאצר לא סגר בפועל את המצרים. רוסטו גם דחה את בקשתו של אברון לפיה ספינה של הצי השישי, ששהתה באותה עת באזור ים סוף, תבצע הפלגה הפגנתית דרך המצרים לאילת. הוא נימק זאת באמרו כי נוכחותו של הצי במזרח התיכון "לא הייתה מתוכננת" וכבר הספיקה לעורר את התנגדותם של הערבים.³² ללא מצור ימי על אילת, ממשל ג'ונסון לא היה מוכן לתת את חסותו לכל פעולה שמעבר לדיון במועצת הביטחון ולביקורו של מזכ"ל האו"ם במצרים. הממשל רצה למצות את כל האפשרויות של מאמצי תיווך בינלאומיים, ואף הרחיק לכת עד כדי הזמנתו של ראש הממשלה הסובייטי אלכסיי קוסיגין להשתתף "ביזמה משותפת של שתי המעצמות למנוע מהמחלוקת בין ישראל לרפובליקה הערבית המאוחדת [מצרים] וסוריה להידרדר למלחמה".³³

הישראלים בחרו שוב לקבל גישה זו של הממשל. למרות התדהמה בישראל נוכח היקף הגיוס המצרי עד לאותה שעה – 80,000 חיילים ו־600 טנקים

בפחות משלושה ימים – המשיכה הממשלה לשלוח נאצר מסרים מרגיעים, דרך האמריקנים, בדבר כוונותיה הלא־עוינות.³⁴ המדיניות הישראלית הייתה כעת לחכות ולראות אילו תוצאות, אם בכלל, ישיג או תאנט במצרים; ובה בעת גם ביקשה ישראל מארצות־הברית לספק לה עשרים מטוסי קרב, כסימן מוחשי לתמיכתה.³⁵

ברם, מהלכיהם של ג'ונסון ואו תאנט לא נראו מבטיחים, ומצב הרוח בישראל הלך ונעשה קודר. ב־21 במאי אמר אשכול לממשלה: "לדעתי, ירצו המצרים להפסיק את השיט הישראלי במצרים ולהפציץ את הכור האטומי בדימונה. אחר כך עלולה לבוא מתקפה כוללת". הרמטכ"ל רבין, באותו הלך רוח מדוכדך, הזהיר כי "תהיה מלחמה קשה... יהיו אבידות רבות", והציע שישראל תעשה את הצעד המינימלי של גיוס עוד כוחות מילואים, בד בבד עם מיצוי האפשרויות הדיפלומטיות עד תום.³⁶ אשכול, שקיבל עצה זו, דיבר למחרת בכנסת על הצורך "בשמירה הדדית על הריבונות, השלמות ועל הזכויות הבינלאומיות" של כל מדינות המזרח התיכון.³⁷ שוב הלך אשכול צעד נוסף לקראת נאצר כדי לנסות ולנטרל את המשבר. הוא נמנע במכוון מלגנות את תגבור כוחות מצרים בסיני, ומאוחר יותר, בחשאי, שיגר לנאצר מסר נוסף דרך או תאנט, ובו הפציר בנשיא המצרי כי יימנע מכל פעולה בטיראן.³⁸

מחוות פיוס אלה מצד ישראל, במטרה להרגיע את המצרים ולהביאם לשולחן המשא ומתן, הניבו תוצאה הפוכה. נאצר ראה בהן סימנים לחולשה. מחוזק מאי־יכולתה של ישראל להגיב בתקיפות על גירוש כוחות האו"ם, ומהשבחים שהרעיפו עליו מנהיגי העולם הערבי, נקט נאצר צעד שהיה ברור כי יגביר מאוד את הסיכויים לעימות מזוין. ב־22 במאי, כשהיה או תאנט בדרכו לקהיר, ביקר נאצר באחד מבסיסי חיל האוויר המצריים בסיני. בנאומו בפני טייסי קרב קשובים ודרוכים אמר: "היהודים מאיימים במלחמה ואנחנו אומרים אהלן וסהלן", והכריז על חידוש ההסגר בטיראן.³⁹

החלטתו של נאצר לסגור את המצרים הייתה שלב מכריע במשבר. משמעות הסגירה הייתה ניתוקה של אילת, ועימה הנתיב הדרומי של ישראל למסחר ולתובלה ימית מדרום. אילת שימשה נמל היעד לנפט המיובא מאירן ולמצרכים חיוניים אחרים, וגם נמל המוצא למשלוח מוצרים ישראליים לארצות אפריקה ואסיה ומזרחה מהן. אך מעבר למכה הכלכלית שספגה ישראל בסגירת המצרים, חסימת גישתה של ישראל לים סוף הייתה ניצחון פוליטי אדיר עבור נאצר. זו

הייתה פעולה מלחמתית גלויה, שחיזקה מאוד את מעמדו בעולם הערבי – ובכך גם את יכולתו לנהל עימות צבאי ממשי. ממשלת ישראל הייתה מוכנה להשלים עם גירוש כוחות האו"ם ואפילו עם תגבור כוחותיו של הצבא המצרי בסיני, אך כעת השתנו כללי המשחק לחלוטין. מה שעמד על הפרק לא הייתה עוד שאלה של התמודדות צבאית אפשרית לאורך גבולה הדרומי של ישראל, אלא – כפי שהתבטא הרמטכ"ל רבין – "דילמה של לחיות או לחדול".⁴⁰ נאצר עצמו לא השאיר מקום לספק בנושא, כשאמר בנאום בפני האסיפה הכללית המצרית דברים מפורשים: "אם עלה בידינו להחזיר את התנאים ששררו לפני 1956, האל לבטח יהיה בעזרנו וידחק בנו להחזיר את המצב שהיה ב־1948... אנו ערוכים כעת להיכנס לעימות עם ישראל. אנו ערוכים כעת לטפל בשאלה הפלשתינאית בכל היקפה. הנושא העומד עכשיו על הפרק אינו מפרץ עקבה, מצרי טיראן או נסיגת כוחות האו"ם, אלא... התוקפנות שננקטה בפלשתינ ב־1948 בסיוען של בריטניה וארצות־הברית".⁴¹

בישראל התכוננו לאפשרות של חסימת מצרי טיראן מאז ראשית המשבר: "נגיע לנהר ואז ניקח חגורת הצלה", התבטא אשכול בבדיחות הדעת. אך כעת, כאשר האיום הפך למציאות, זרעה פעולתו של נאצר כמעט־פאניקה. "אנו הולכים למלחמה נגד מצרים וסוריה לבדנו", אמר רבין לראש הממשלה בבוקר שלמחרת, והבהיר שאין לצפות לסיוע צבאי מאף מדינה אחרת. עזר וייצמן, מפקד אגף המבצעים של צה"ל, הסכים עם דברים אלה, ואף הוסיף כי ישראל והעולם הערבי עומדים על סף "מלחמה כוללת". בדיווחו לממשלה, מאוחר יותר באותו יום, ציין מפקד אגף המודיעין בצה"ל, אהרן יריב, כי נאצר "עבר ממצב של אי־רצון ואי־נכונות למלחמה... למצב של נכונות להסתבך במלחמה כוללת ואף ליזום אותה בזמן שייראה לו".⁴² כדי להגיב בצורה הולמת למצב החדש שנוצר הציע רבין התקפת בזק אווירית נגד חיל האוויר המצרי. חיל האוויר הישראלי כבר תרגל את ההתקפה – בשם הקוד "מוקד" – במשך שנים אחדות. עוד הציע רבין, כי לאחר ההתקפה האווירית יחדרו יחידות שריון לתוך רצועת עזה ולמערב סיני והשטחים שייכבשו יוחזרו לאחר מכן בתמורה לפתיחתם מחדש של מצרי טיראן ולהחזרת כוח החירום של האו"ם. ככל שתאריך ישראל בהמתנה, הסביר רבין, כן תגדל ותתבצר יכולת ההתנגדות המצרית. אם תיאלץ ישראל לתקוף צבא מבוצר וערוך היטב, האבידות עלולות לגדול בשיעור ניכר – אולי עד כדי 50,000. בינתיים יישחק כוח ההרתעה של ישראל, ונאצר יוכל להרשות לעצמו לתקוף כרצונו.⁴³

עם זאת, למרות שהממסד הצבאי השתכנע בוודאות שמלחמה היא כעת בלתי נמנעת, הדרג המדיני – מרבית שרי הממשלה – עדיין לא היה משוכנע בכך. למעט יוצאים מן הכלל אחדים (שהתקיף שבהם היה שר העבודה יגאל אלון מסיעת אחדות העבודה), רוב השרים הביעו הסתייגויות קשות מהליכה למלחמה: הם העדיפו להמשיך לחפש פתרון דיפלומטי, חרף המחיר הקשה שהעיכוב היה עלול לגבות. בראש מחנה זה עמדו שר החינוך והתרבות, זלמן ארן ממפא"י, ושר הפנים, חיים משה שפירא מהמפד"ל. גם אם התקפה אווירית תצליח, הם טענו, היא תשאיר את צפון המדינה חשוף להתקפה סורית. יתר על כן: ישראל תצא למלחמה ללא ערבות אמריקנית איתנה לביטחונה. "אני מוכן להילחם", הצהיר שפירא, "אבל רק לא איבוד לדעת".⁴⁴

מי שעמד בתווך בין דעות מנוגדות אלה, היה ראש הממשלה אשכול, שנאלץ להתמודד גם עם מורת הרוח הציבורית הגוברת מדרך טיפולו במשבר. בתוך הממשלה וגם מחוצה לה גברו הלחצים להקים ממשלת אחדות לאומית עם מנהיג האופוזיציה מנחם בגין, ולהחליף את אשכול בתפקידו כשר הביטחון באדם תקיף יותר, כמו יגאל אלון או הרמטכ"ל לשעבר משה דיין. אך אשכול לא הרפה גם עתה מדרך הדיפלומטיה, תוך שהוא נותן את הסכמתו ליזמה של הרגע האחרון: אבן יצא למסע דילוגים בין בירות המערב, כדי לברר האם המעצמות בכלל, וארצות־הברית בפרט, יחווה להגנתה של ישראל.

היעד הדיפלומטי הראשי של אבן ושל הנציגים הישראלים בווישינגטון היה השגת התחייבות של ארצות־הברית – ואם הדבר יתאפשר, גם של צרפת ובריטניה – לפתוח מחדש את המצרים. מבחינת ישראל זה היה הצעד שיכול למנוע מלחמה. לתכלית זו נקטו נציגי ישראל כלפי ארצות־הברית דרך פעולה של "הליכה על הסף", בכך שהם מרמזים על אפשרות להתקפת מנע ישראלית כאמצעי לדחוק באמריקנים לנקוט פעולה החלטית נגד נאצר.⁴⁵ הם הבהירו כי שאלת מצרי טיראן היא "אינטרס עליון שלא ניתן להתפשר עליו", וציפו להתחייבות פומבית בלתי מסויגת מצד ארצות־הברית להסיר את ההסגר המצרי – אפילו לבדה, אם יהא בכך צורך – ולתמיכה בזכותה של ישראל להגן על עצמה.

ואז, ב־23 במאי, נתן הנשיא ג'ונסון לישראלים סיבה לקוות שפתרון דיפלומטי הוא עדיין אפשרי. במברק לאשכול, ביקש ג'ונסון, שישראל תימנע מכל פעילות צבאית במשך ארבעים ושמונה השעות הקרובות, ובפרק זמן זה יבחן הממשל האמריקני אפשרויות שונות ליישוב הבעיה. "הבעיות שנדונו במכתבך אלי מעסיקות את הדרגים הבכירים ביותר של הממשל הזה", כתב ג'ונסון לאשכול,

"וימשיכו להעסיק אותו עד לפתרון". הוא הודה לראש הממשלה על הבטחותיו בעניין אופי גיוס המילואים בישראל, שהוגדר כ"אמצעי זהירות"; הוא חזר והדגיש את מחויבותו להבטחות אמריקניות קודמות לישראל והודיע שהוא נחוש בדעתו לפתור את המשבר "באומות המאוחדות או מחוצה להן".⁴⁶ ביטוי זה, שנברר בקפידה, התייחס להצעה חדשה שהעלתה בריטניה לפתרון המשבר: לשלוח שיירת אניות, אנייה מכל אחת מארבעים המדינות המוגדרות "המעצמות הימיות", שתשוט דרך המצרים. התכנית, שזכתה לכינוי "משט היס האדום", נראתה דרך מושלמת לקרוא תיגר על ההסגר, ובד בבד לפייס את ישראל ולרצות את הקונגרס, שהתנגד לכל פעולה העלולה לסבך את ארצות-הברית בווייטנאם נוספת. למעשה, זו הייתה הדרך היחידה, הואיל והממשל פסל אפשרות של פעולה צבאית אמריקנית חד-צדדית.⁴⁷ כדי לוודא שאשכול קיבל את המסר, דחתה ארצות-הברית את הבקשה הישראלית לעשרים מטוסי הקרב ואישרה במקומם משלוח של מסכות גז.

בזמן שהאמריקנים עסקו בתכנון פרטיה של תכנית המשט, יצא אבן בדרכו לאירופה. בצרפת – התומכת הנאמנה של ישראל במבצע סיני ב-1956, ומאז ספקית הנשק הראשית שלה – התקבל אבן בקרירות. משרד החוץ הצרפתי התעלם כמעט לחלוטין ממסריה של ישראל בעניין המשבר. נשיא צרפת, שארל דה-גול, פסל באוזני אבן את רעיון המשט הבינלאומי, בעמדו על כך שרק יזמה של ארבע המעצמות, ובכללן ברית-המועצות, תוכל להביא לפתרון. למרות שהמצרים היו אולי בעבר אינטרס צרפתי, "זה היה ב-1957, עכשיו 1967".⁴⁸ הצרפתים לא השאירו פתח לדיון. בתחנתו הבאה, לונדון, נהנה אבן מקבלת פנים חמימה יותר, אלא שתוצאות הביקור לא היו מעודדות בהרבה. הגם שראש הממשלה הרולד וילסון לא דחה במפורש את רעיון התקפת המנע הישראלית על הסף, הוא הסתפק בהבעת תמיכה בפעולה בינלאומית לפתיחת המצרים ובהמשך המאמצים לשכנע את הסובייטים לפעול בהיגיון.

לאחר שנוכח לדעת כי צרפת ואנגליה אינן נלהבות, בלשון המעטה, לנקוט פעולה ישירה, עמד אבן כעת מול המבחן המכריע בוויינגטון, לשם היה אמור להגיע ב-25 במאי. אבן תיאר בתמציתיות את מטרת ביקורו באוזני השגריר הרמן:

עלינו לומר בצורה ברורה לארצות-הברית שישראל גמרה אומר שלא להשלים עם סגירת המצרים. לפני שננקוט את הצעדים ההכרחיים להגן על זכויותינו, אנחנו רוצים לבחון במהלך היוםיים הקרובים אפשרויות חלופיות, ובמיוחד

להבהיר את נכונותה של ארצות־הברית להבטיח את חופש המעבר באופן
מידי... איננו יכולים להסתפק בהכרזה אמריקנית המשאירה את המצרים
בידיו של נאצר.⁴⁹

מה שעומד כעת על הפרק, המשיך אבן, הוא לא רק האפשרות שתפרוץ מלחמה,
אלא גם מהימנותן של התחייבויות אמריקניות שניתנו.⁵⁰
בעשרים וארבע השעות שקדמו לביקורו של אבן, חתרו נציגי ישראל
בקדחתנות להגיע להסכמה עם האמריקנים על תכנית פעולה, תוך שהם פועלים
באמצעות השגריר האמריקני באו"ם גולדברג, שופט בית המשפט העליון אייב
פורטס, ופעיל המפלגה הדמוקרטית ארתור קרים – כל מי שדבריו נשמעו אצל
הנשיא.⁵¹ מאמצים אלה לא הטביעו באמריקנים רושם ניכר, וושינגטון חזרה על
קריאתה לישראל לנהוג בהבלגה, תוך שהיא מייעצת לה "למצות את כל
האפשרויות", ולא "לקלקל את הרושם שנוצר בעולם כולו, כי נאצר הוא האיש
הרע". רוסטו, גולדברג ופקידי ממשל בכירים אחרים הצהירו שוב על כוונת
הממשל לכבד את התחייבויותיו, להתייצב מול נאצר והסובייטים, ולנקוט פעולה
ממשית לסיום המצור. אולם, באותה נקשות, הם גם הדגישו את גבולות חופש
הפעולה של ג'ונסון, את המעצורים שהקונגרס מפעיל ואת הצורך לעבוד באמצעות
האו"ם. הם אפילו הביעו את מורת רוחם מן הלחץ הגובר שהפעילו תומכי
ישראל בארצות־הברית על הבית הלבן.⁵²

בשלב זה התרכזו תקוותיה של ישראל למנוע מלחמה בניסיון לשכנע
את האמריקנים לנקוט פעולה בעניין ההסגר בטיראן. האחריות לכך
הייתה מופקדת בידי שר החוץ אבא אבן. אבן, ששירת בעבר כשגריר ישראל
בארצות־הברית ובאו"ם, נהנה מקשרים ומהוקרה בארצות־הברית, ובישראל
האמינו כי הוא נושא את הסמכות המוסרית הנדרשת כדי לשכנע את האמריקנים
לפעול.

עם נחיתתו בניו יורק ב־25 במאי, התברר כי חשיבות ביקורו של אבן הולכת
וגוברת. מברק בהול ומסווג מירושלים, שנוספים כמותו הגיעו לאחר מכן, הודיע
לאבן כי המצרים עומדים לפתוח במתקפת פתע בעוד יומיים. "הערבים מתכננים
למתקפה טוטאלית על ישראל", פתחה ההודעה. "הבעיה המרכזית איננה המצרים.
הבעיה היא עצם קיום מדינת ישראל. הידרדרות העמדה המערבית מעודדת את
הערבים וכל שעה שעוברת מגבירה את תאבונם. יש לברר אצל ג'ונסון איזה

צעדים מעשיים עומדת ארצות־הברית לנקוט". בפרט, אבן היה אמור לדרוש הצהרה אמריקנית, שלפיה תוקפנות נגד ישראל כמוה כתוקפנות נגד ארצות־הברית.⁵³ הדרישה החדשה נראתה כסימן לפאניקה, אם כי מאוחר יותר הוכיחו האירועים כי הערכת המצב של ישראל הייתה נכונה.

אבן נדרש להציג את הערכת המצב החדשה, על המפנה החד שחל בה, בפני האמריקנים. מזכיר המדינה דין ראסק היה הדמות הבכירה הראשונה בממשל שנפגשה עם אבן. מכל יועציו הבכירים של ג'ונסון, היה ראסק הפחות־אוהד לישראל, ואף על פי כן לא דחה על הסף את בקשותיה של ישראל לערבויות אמריקניות ישירות, אלא אמר כי יפנה אותן לאלתר אל הבית הלבן. פחות מרוסן בגישתו היה תת־מזכיר המדינה רוסטו, מארחו של אבן בארוחת הערב שהתקיימה בבניין מחלקת המדינה. הנשיא, אמר רוסטו, אינו יכול לתת ערבויות לביטחונה של ישראל ללא אישור הקונגרס, והיום, בנסיבות הקיימות, הסיכויים לקבלת אישור כזה קלושים. אבן, שהבין כי דרך פעולה זו נועדה לכישלון, הסכים, ועם זאת השתדל לשכנע את בן־שיחו כי מעורבות אמריקנית ישירה כלשהי היא הכרחית, בטענה שהוא חייב לשוב לישראל עם "תכנית ביצוע מגובשת" של האמריקנים. משמעות הדברים הייתה כי ללא תכנית כזאת, תיאלץ ישראל להפעיל כוח. תגובתו היחידה של רוסטו הייתה שהמעצמות הימיות ימשיכו לתכנן את תכניות הפעולה שלהן. בקרוב תצא הודעה, כך קיווה, אשר תספיק כדי להרתיע את נאצר.⁵⁴

בבוקר המחרת, יום שישי, 26 במאי, קיבל אבן שיחת טלפון מראסק. הנשיא, אמר ראסק, מבקש לדחות את פגישתו עם אבן ליום ראשון. הסיבה: או תאנט אמור לשוב מקהיר, והנשיא מעוניין לקבל את הדיווח שלו בטרם ייפגש עם אבן. אבן דחה את הבקשה, בטענה שהוא מוכרח לחזור לישיבת הממשלה ביום ראשון – "אולי ישיבת הממשלה החשובה ביותר בתולדותינו". בישיבה זו, כך אמר, תתקבל החלטה "המבוססת על תוכן הדברים שהנשיא ג'ונסון ימסור לי היום... אומר לך בכנות: אני חושב שאנחנו נראה התחלה של פעולות איבה בשבוע הבא". והוא סיים: "תהיה פעולה של הטלת הסגר שתהיה לה התנגדות". תשובתו של ראסק הייתה תמציתית. "הבנתי אותך", אמר וניתק.⁵⁵

משם המשיך אבן לפנטגון, לשיחות עם מזכיר ההגנה רוברט מקנמרה ועם הגנרל ארל וילר, ראש המטות המשולבים של צבא ארצות־הברית. שני האישים ביטלו כלאחר יד את טענות הישראלים על מתקפה מצרית צפויה, אך גם ביקשו מאבן להציג פרטים על ההערכה הישראלית החדשה אודות המתקפה המצרית:

"אם יש בידך מידע בנושא הזה, שתף אותנו".⁵⁶ מקורות מודיעין במערב דיווחו שלנאצר אין כל כוונה לפתוח במעשי איבה, אך ייתכן כי הוא רוצה לגרור את ישראל להתקפה ראשונה מוגבלת בהיקפה, שיהיה בכוחו להדוף, ואז להגיב בעוצמה אדירה.⁵⁷

מלא חששות וברגשות מעורבים, פנה אבן אל פגישתו האחרונה והחשובה מכל – זו עם הנשיא ג'ונסון, בבית הלבן. ג'ונסון היה מוטרד לא פחות מהמצב. הוא חש כי סבלנותו פוקעת נוכח הלחצים שהפעילו עליו קבוצות יהודיות אמריקניות. הוא כעס על הקנדים שהדליפו את עניין המשט הבינלאומי לעיתונות, והתמרמר על מה שהצטייר כאולטימטום ישראלי.

השגריר הרמן התלווה לאבן בכניסתו לפגישה. בצד האמריקני נכחו, מלבד הנשיא, מקנמרה, הגנרל וילר, דובר הנשיא ג'ורג' כריסטיאן, ג'וזף סיקסו ממחלקת המדינה, וגם וולט רוסטו, אחיו של יוג'ין, שכיהן כיועץ בכיר בבית הלבן. אבן פתח ואמר כי "אנחנו ניצבים כעת בציפייה דרוכה וכבדה", והזכיר להם את החלטתה של ישראל לסגת מסיני ב־1957 מכוח אמונתה בהתחייבויות האמריקניות. הוא סיפר על המברקים שהגיעו אליו מירושלים, החמורים ביותר שראה מעודו, שעלה מהם ספק לא רק לגבי שלומה העתידי של ישראל, אלא גם לגבי עצם קיומה. מה שנדרש, אמר אבן, הוא הודעה פומבית שייאמר בה כי ארצות־הברית מתאמת את תכניתה הצבאיות עם ישראל, ויפורט בה כיצד תגיב לכל התקפה מצרית עתידית. "השאלה שעליה אני חייב להביא תשובה היא, האם יש לכם הרצון והנחישות לפתוח את המצרים?" אמר אבן. "האם נילחם לבדנו או שאתם לצדנו?"

תשובתו של ג'ונסון הייתה גלויה וקודרת. ארצות־הברית לא תסתכן במלחמה ובעימות עם הסובייטים רק משום שישראל קבעה ישיבת ממשלה ביום ראשון. הבעיה שלו, אמר, היא וייטנאם, והצורך הנובע מכך בתמיכה ברורה של הקונגרס לכל פעולה שהיא במזרח התיכון. "אינני מלך במדינה הזאת", הוא הכריז, "ולא אביא תועלת לך או לראש ממשלתך אם כל מי שיילך אחרי יהיה רק אני עצמי... אני מודע לכך שדמכם וחייכם תלויים מנגד. דמי וחיי תלויים מנגד במקומות רבים ועלולים להיות במקומות נוספים. חייבת להיות לי האפשרות לתת לעמי להתלוות אלי... אין בידי אפילו קול אחד או דולר אחד כדי לנקוט פעולה לפני שהעניין יובא לדיון באו"ם". אולם בה בעת ביטא ג'ונסון חוסר אמון קיצוני באו"ם ("אפס מאופס") ובמזכ"ל האו"ם ("אתה לא צריך להיות מלומד כדי לדעת מה אני חושב עליו"). בכל זאת הלך הנשיא כברת דרך מסוימת לקראת ישראל, ונתן הבטחה כללית: "אתה יכול לומר לממשלה שלך שהנשיא, הקונגרס

וארצות־הברית כולה יתמכו בתכנית לנקוט כל פעולה דרושה כדי לפתוח את המצרים⁵⁸; אך הוא גם הדגיש שהתשובה היחידה למשבר היא משט האניות הבינלאומי המוצע, אשר יהיה מוכן לצאת לדרך בתוך כשבועיים. הוא ביקש מהישראלים להתאזר בסבלנות – וושינגטון כולה עמדה לפני השבתה לרגל סוף השבוע הארוך של יום הזיכרון – ולנצל את קשריהם הדיפלומטיים לקידום תכנית המשט. "לכם בישראל יש את המודיעין הטוב ביותר והשגרירויות הטובות ביותר, אז הפעילו אותם כדי לגייס את כל מי שיש לו עניין להבטיח שנתביב המים הזה יישאר פתוח".

בשלב זה עברה השיחה לעסוק במה שאבן כינה "הבעיה הכללית", היינו: נטייתו של ישראל לפתוח במתקפת מנע. כאן התבטא הנשיא בתקיפות רבה. בצטטו ממסקנות המודיעין האמריקני, כי למצרים אין כל כוונה לתקוף, הזהיר ג'ונסון את ישראל מפני הסכנות הצפויות לישראל בעקבות מהלכים חד־צדדיים: "אל לה לישראל להראות עצמה בעיני האמריקנים והעולם כמי שאחראית לפריצתה של מלחמה. ישראל לא תעמוד לבדה אלא אם כן תחליט לפעול לבדה". הוא חזר על שורה אחרונה זו שלוש פעמים, וביקש פרטים על תכניתה של ישראל. אבן לא סיפק תשובה; הוא רק הציע להקים ועדה אמריקנית־ישראלית משותפת, שתפעל כחוליית קישור במהלך המשבר. באישורו של הנשיא הסכים מקנמרה לבחון את העניין, אך הדגיש כי דבר קיומו של הגוף הנדון יהיה חייב להיות סוד שמור.⁵⁹ כך הסתיימה הפגישה בת תשעים הדקות, שיאם של שבועות של מאמצים דיפלומטיים שהושקעו כדי למנוע מלחמה ערבית־ישראלית שלישית. היא הסתכמה באזהרתו של ג'ונסון לבל תתקוף ישראל ראשונה, ובהבטחתו הכללית "לנקוט כל פעולה דרושה שבסמכותו כדי להבטיח שהמצרים והמפרץ יישארו פתוחים למעבר חופשי ופתוח". מהצד הישראלי הסתכמה הפגישה בהתחייבותו של אבן להציג את ההבטחה האמריקנית בפני הממשלה. שר החוץ יצא מהפגישה נבוך ממה שכינה מאוחר יותר "הרטוריקה של חוסר אונים... [של] נשיא משותק". וג'ונסון, מצדו, לאחר שאבן עזב את החדר, צנח לתוך כיסאו ונאנח: "נכשלת. הם יוצאים לדרך".⁶⁰

למעשה המצרים, ולא הישראלים, היו אלה שהתכוונו באותה עת "לצאת לדרך". כפי שחשד המודיעין הישראלי, המנהיגות בקהיר כבר אישרה התקפה צבאית גדולה נגד אילת ונגד מטרות אסטרטגיות אחרות בנגב.⁶¹ התכנית, שכונתה "אסד", נועדה להתבצע למחרת, בשבת, 27 במאי; והיא הייתה כנראה

מתבצעת אילולא יצר ג'ונסון "קשר חם" עם הקרמלין, והעביר לו את התראתו של אבן בדבר ההתקפה המצרית הצפויה. כתוצאה מכך ביקר דמיטרי פוז'דייב, השגריר הסובייטי בקהיר, אצל נאצר בשלוש לפנות בוקר, כדי למסור לו את התנגדותה הנחרצת של מוסקבה לכל מהלך מצרי של פתיחה במלחמה. נאצר ביטל לאלתר את ההתקפה.⁶²

איום המלחמה נמנע בקושי, אך המשבר נותר בעינו. בשבת שב אבן לישראל ומצא בה תחושת מתח כמעט בלתי נסבלת. הצבא חישב ומצא שכל יום שעובר ללא פעולה עולה למדינה 20 מיליון דולר, ושקיימת סכנה לעוד אלפי נפגעים בשדה הקרב כאשר תפרוץ המלחמה. רבין, המום מן התחושה שהוא לבדו נושא באחריות לגורלה של ישראל, ופגוע מהביקורת שהוטחה במנהיגותו הצבאית מפי מחנכיו לשעבר בן-גוריון ודיין, סבל מהתמוטטות זמנית.

ביום ראשון, 28 במאי, התכנסה הממשלה לשמוע את דיווחו הסופי של אבן. יגאל אלון ושרי ממשלה אחרים שמעו בתחושת הקלה שג'ונסון לא איים להעניש את ישראל אם תתקוף, ושלדידו היא רשאית "לפעול לבדה" אם תרצה בכך. שרים אחרים לא השתכנעו בכך. הבעיה הייתה לא רק חוסר הבהירות של העמדה האמריקנית, אלא גם חוסר הביטחון ביכולתה של ישראל לנחול ניצחון. "יש לי יותר ביטחון בהבטחות האמריקניות מאשר ביכולת של צה"ל לשבור את הצבא המצרי", הודה שר הפנים שפירא.⁶³ בהזהירו שהדורות הבאים יגנו את הממשלה אם לא תמצה כל חלופה אפשרית למלחמה, המליץ אבן בפני הממשלה, למרות המצב הקשה מנשוא, לדחות את החלטתה בשלושה שבועות, כדי לאפשר לאמריקנים לארגן את המשט הבינלאומי.

העניין יושב לבסוף על ידי מסר מג'ונסון שהגיע לממשלה במהלך הדיון. הוא הזהיר מפני אפשרות של התערבות סובייטית לטובת הערבים במקרה של מלחמה, והפציר בישראל "לא לנקוט פעולת מנע צבאית, שבגללה תהיה היא האחראית לפריצתם של מעשי איבה". מזכר נוסף שקיבלה הממשלה, הפעם מאת ראש הממשלה הסובייטי קוסיגין, כלל תיאור מפורט יותר של הסכנות שישראל תעמוד בפניהן אם תתקוף ראשונה. מסרים אלה היטו את המאזניים לצד הצעתו של אבן, והממשלה החליטה לתת למהלכים הדיפלומטיים האמריקניים סיכוי נוסף. למרות הפסימיות שלו לגבי סיכויי הצלחתו של המשט בים סוף, הסכים לבסוף אשכול לעיכוב של שלושה שבועות, ורוב השרים הלכו בעקבותיו. באופן חשאי החליט ראש הממשלה לשלוח את ראש המוסד מאיר עמית לדרוש הבהרות נוספות בעניין מדיניותה של ושינגטון, ובה בעת לנסות למקד ביתר שאת את הלחץ היהודי-אמריקני על הבית הלבן.⁶⁴ למרות תחושתו של ג'ונסון כי לא

הצליח למנוע מכה ישראלית, הממשלה בישראל החליטה, בעצם, להיענות להפצרותיו ולדחות את ביצוע הפעולה בתקווה למצוא פתרון דיפלומטי.

למחרת היום, 29 במאי, הגיעו מושינגטון שני דיווחים שהצדיקו לכאורה החלטה זו. הראשון היה דיווחו של וולוורת ברבור, השגריר האמריקני בישראל, על פגישתו של אבן בבית הלבן. ברבור הדגיש במיוחד את הבטחתו של ג'ונסון לנקוט "כל פעולה דרושה" כדי לפתוח את המפרץ מחדש. דיווח שני, מאת מזכיר המדינה ראסק, תיאר את "ההתקדמות הממשית" שהושגה בהרכבת המשט הבינלאומי. גם דה-גול שיגר מברק, ובו חזר והבטיח כי יתמוך בעקרון המעבר החופשי דרך המצרים. לראשונה נראה היה כי המשבר מתקדם במסלול שונה מזה של צעידה בלתי נמנעת לקראת מלחמה.⁶⁵

ברם, תוחלת חייו של שינוי אווירה זה הייתה קצרה. במאמץ להרגיע מעט את הרוחות בארץ ובעולם, נשא אשכול עוד באותו יום נאום לאומה, שהיה שזור ביטויים מפייסיים – כמחווה נוספת כלפי ג'ונסון.⁶⁶ אך נאומו של ראש הממשלה, שגם במיטבו לא התברך בכושר רטורי מזהיר, היה מגומגם ומהוסס, ויצר את הרושם שאשכול עצמו עומד על סף התמוטטות. פאניקה החלה להתפשט בציבור, ובצבא הרקיעה שחקים מורת הרוח ממנהיגותו של אשכול. "היום ניסרנו במו ידינו... את הנשק העיקרי שלנו – הפחד מפנינו", הכריז האלוף אריאל שרון בפגישה בין אשכול למפקדי האוגדות בצה"ל. "ברור שבעתיד נצטרך לשלם מחיר הרבה יותר יקר על דבר שבלאו הכי נצטרך לעשות... העם מוכן למלחמה צודקת... העם מבין וחש שהוא צריך לשלם... הבעיה אינה המצרים. הבעיה היא קיום עם ישראל". האלופים האחרים – ישראל טל, עוזי נרקיס, ישעיהו גביש, דוד אלעזר ואלעד פלד – הביעו את הסכמתם עם דברי שרון והאשימו את הממשלה בנטישת תפקידה ההיסטורי ובסיכון המדינה. אלוף-משנה ישראל ליאור, עוזרו הצבאי של אשכול, חשש מן האפשרות שראש הממשלה לא יעמוד בלחץ, או לחלופין ייפול קרבן לתשישות פיזית ונפשית.⁶⁷ אך למרות הכל עמד אשכול במחויבותו להחלטת הממשלה לדחות פעולה צבאית.

בינתיים נמשכה ההידרדרות במעמדה האסטרטגי של ישראל. באו"ם חדל או תאנט ממאמצי התיווך שלו כמעט לחלוטין – נאצר דחה את הצעת המזכ"ל להשהיית ההסגר הימי בשבועיים, ואילו מועצת הביטחון הגיעה למבוי סתום כתוצאה מהתנגדותם של הצרפתים והסובייטים לפעולה חד-משמעית נגד המצרים.⁶⁸ בישראל, בשל ההסגר, החל להיווצר מחסור חמור בשמן ובמוצרי מזון בסיסיים. וכלי התקשורת במוסקבה החלו להשמיע מסרים מאיימים בגנות

"הפעילות החבלנית הננקטת בחוגים תאבי מלחמה" בישראל, והזהירו מפני התוצאות החמורות שתהיינה לכל תוקפנות ישראלית.⁶⁹

לצד החדשות המדכאות מהזירה הבינלאומית, הגיעו דיווחים מדאיגים עוד יותר על התפתחויות בעולם הערבי. אגף המודיעין של צה"ל דיווח שאוגדת שריון מצרית נוספת נכנסה לסיני, שיחידות מסודן, מעירק ומכוויית מצויות בדרכן לחזית, ושכוחות סוריים מתכוננים לפלישה לגליל. לאורך הגבול עם עזה נתפסו מוצבי כוח האו"ם על ידי יחידות של אש"ף, ותקריות של ירי והנחת מטענים התרבו שם בקצב מדאיג, כמו גם מספר החדירות של מחבלים מירדן ומסוריה. לשאלתם של עיתונאים על הגורל הצפוי לישראלים לאחר שהערבים ינצחו במלחמה הממששת ובאה, השיב יושב ראש אש"ף, אחמד שוקיירי, "אלה שישרדו יישארו בפלשתיין. אני מעריך שאף אחד מהם לא ישרוד".⁷⁰ הנשיא העירקי עבד אל-רחמן מוחמד עארף לא היה פחות בוטה: "קיומה של ישראל הוא שגיאה שיש לתקנה. זוהי ההזדמנות שלנו למחות את החרפה שהייתה בתוכנו מאז 1948. יעדנו ברור: למחות את ישראל מעל פני המפה. ניפגש, בעזרת האל, בתל אביב ובחיפה".⁷¹

ההסלמה בהכנות הערביות למלחמה הגיעה לשיאה למחרת היום, 30 במאי, בשעה שחוסייין מלך ירדן חתם על חוזה הגנה הדדי עם מצרים והכפיף את צבאו לפיקודה של קהיר. חוסייין חזר לרבת עמון עם גדוד לוחמי קומנדו מצריים מוכנים לפעולה, והכריז ש"כל צבאות ערב צרים כעת על ישראל".⁷² הוא לא הגזים: ישראל מצאה את עצמה ניצבת מול הסתערות אפשרית משלוש חזיתות, של צבאות המונים בסך הכל 465,000 חיילים, קרוב ל-3,000 טנקים ו-810 מטוסים – כוח גדול פי כמה מזה של צה"ל, בעוד ישראל מבודדת כמעט לחלוטין בזירה הבינלאומית.⁷³ אין ספק כי עד שלב זה השיג נאצר ניצחון מזהיר בלי שירה ולו כדור אחד. "אנחנו מוכנים לפתור את בעיית פלשתיין", הוא אמר בשמחת ניצחון, עוד באותו היום, למועצה העממית המצרית. "אנחנו נקבע את מועדו של הקרב ואת מקומו, ולא נשאיר את ההחלטה בידי ישראל כפי שקרה ב-1948".⁷⁴

גם בלי לפתוח במעשי איבה הגיעה קהיר כעת לעמדת כוח, שאיפשרה לה להדק סביב ישראל טבעת חנק כלכלית, או לחלופין לגרור אותה למלחמה שממנה הייתה צפויה לצאת, ככל הנראה, מושפלת וחשופה לגינויים – אם בכלל.⁷⁵

בינתיים נתקלה תכנית המשט הבינלאומי בקשיים. אפילו ההולנדים והקנדים, שתחילה תמכו בה בהתלהבות, נסוגו בחשש מפני עימות צבאי עם מצרים וניתוק אספקת הנפט מהמזרח התיכון. הנשיא ג'ונסון, מתוסכל יותר ויותר, הרהר בפעולה

חד־צדדית, אך הפנטגון התנגד לכך בתוקף: במקרה הטוב, טענה מחלקת ההגנה, יגרום הדבר שארצות־הברית תהיה רתומה דרך קבע לתפקיד של יחידת סיוור ימית לאורך המצרים; במקרה הגרוע, המצרים יפתחו באש, מה שיביא בעקבותיו שרשרת של אירועים העלולה להסתיים בכליה.⁷⁶ לידיעת הישראלים לא הובא כמעט דבר ממהלכים אלה. בשיחותיהם עם הרמן ואברון, עמדו ראסק ורוסטו על כך שג'ונסון השיג התקדמות רבה בגיוס תמיכה בגבעת הקפיטול, וכי ספינות אמריקניות ובריטיות כבר עושות את דרכן לעבר טיראן. מתוך חשש שהישראלים עצמם יעמידו את ההסגר למבחן על ידי משט של אחת מספינותיהם, המשיכו האמריקנים כל העת להפציר בישראל לנהוג בסבלנות ובאיפוק: בכל נסיבות שהן אל תהא ישראל המדינה שירתה את הירייה הראשונה.⁷⁷

רק ביום רביעי, 31 במאי, גילתה ישראל את האמת בעניין מצב המשט הבינלאומי. ההוכחה הסופית לכישלונה של התכנית הגיעה בצורת חילופי מסרים בין אשכול לג'ונסון. ראש הממשלה שלח מברק לבית הלבן ובו בירך על הבטחתו של ג'ונסון לפתוח את המצרים "בכל דרך אפשרית". לישראל ברור לחלוטין שניסיון מצרי לחסום את השיירה הבינלאומית יענה במהלומה ימית, הוא כתב. ג'ונסון מיהר להורות לרוסטו להודיע להרמן שארצות־הברית אינה יכולה בשום אופן למלא אחר התחייבות כזאת.⁷⁸ השגריר הישראלי השיב בהזכירו לרוסטו את "המהלך הגורלי" שנקט אבן, כאשר הפציר בממשלת ישראל לדחות את הפעולה על בסיס מילתו של ג'ונסון. "הדברים שאמרת לי עכשיו יתקבלו במרירות רבה בישראל וייצרו בוודאי מומנטום לקראת פעולה חד־צדדית. הציבור בישראל אינו יכול עוד לסבול את זה", אמר.⁷⁹

הציבור בארץ אכן הגיע לנקודת שבירה. בכל רחבי הארץ מילאו אנשים שקי חול כאמצעי הגנה ותרמו דם כחלק מן ההיערכות לפגיעות הצפויות בנפש. ארבע־עשרה אלף מיטות הוכנו בבתי החולים, וקברי המונים נחפרו בגן מאיר בתל אביב. ראש אג"ם עזר וייצמן התפרץ למשרדו של ראש הממשלה: "אם תיתן את ההוראה לתקוף, ההיסטוריה היהודית תרשום אותך כמנהיג גדול. אם לא תיתן, היא לא תסלח לך לעולם". שר המשפטים יעקב שמשון שפירא, שהיה נוכח במקום, התמוטט בבכי.⁸⁰ ביטויי רגשות מסוג זה הפכו להיות שכיחים בקרב מנהיגי האומה, ולאשכול כבר לא היו הרצון והיכולת לעמוד בהם. ב־31 במאי הוא נכנע ללחצים להקים ממשלת אחדות לאומית שתכלול את מנהיג האופוזיציה מנחם בגין, ולמחרת קיבל את משה דיין כשר הביטחון שלו.

אלא שהרכבתה של ממשלת אחדות לאומית ומינויו של דיין עדיין לא היו שקולים להחלטה לצאת למלחמה. בישיבת ממשלה סוערת שהתקיימה במשרדי המטה הכללי של צה"ל ביום שישי, 2 ביוני, טענו חברי ממשלה ואלופים בעד ונגד פעולה צבאית. מפקד אגף המודיעין יריב פתח בסקירה מודיעינית: "זוהי שעתה הגדולה של מצרים... דעתנו היא שאין בדעת ארצות־הברית לפעול ברצינות לפריצת ההסגר הימי בכוח ואין בדעתה לעשות צעדים מרחיקי לכת בזמן הקרוב כדי לפתור את המצב שנוצר בינינו לבין מצרים". אחרי יריב דיבר רבין, ששב וביטא את דעתו כי "הולכת ונסגרת טבעת־חנק צבאית־מדינית מסביבנו שאיני מאמין שמישהו אחר יפתח אותה... המטרה העיקרית שלנו צריכה להיות מכה ניצחת לנאצר ובכך נביא, לדעתי, לשינוי בכל מערך המזרח התיכון". אז ניתנה רשות הדיבור לאלוף מוטי הוד, מפקד חיל האוויר, ששרטט קווים לדרכי הביצוע ולעידים של מבצע "מוקד". "חיל האוויר מוכן לפעילות מידית", סיים הוד, "אין הוא צריך לחכות ולו גם עשרים וארבע שעות".

על אף הרושם שיצרו הדברים, בטחונו של הוד לא הספיק כדי לשכנע רבים מבין השרים. "מה היא ההגנה על הערים שלנו מפני הפצצות?" שאל שר הפנים משה חיים שפירא. "מה האחוז הסביר של אבידות [במטוסים] במקרה של התקפה שלנו על שדות התעופה שלהם?" שאל שר החינוך זלמן ארן. הוד הכין מבעוד מועד תשובות לכל השאלות, מלבד לזו שהציג שר הבריאות ישראל ברזילי, אשר העלה את האפשרות של התערבות סובייטית בעקבות מכה ראשונה מוצלחת. בשלב זה קם שרון ממקומו והביע התנגדות נמרצת להתרפסות המתמדת של ישראל בפני המעצמות. "אם רוצים אנו להתקיים כאן לאורך ימים, אנו חייבים לעמוד על משמר הזכויות שלנו", הכריז, בהתבטאות שעוררה את אשכול להעיר כי אותה "התרפסות" היא שהביאה לישראל את הנשק שבו היא מחזיקה עכשיו כדי להגן על עצמה. "במדינה בת שני מיליון איש חייב אדם לשאול את עצמו אם בכל עשר שנים נצטרך להילחם, יהיה עלינו לחשוב אם יש לנו בעל ברית שיעזור לנו", אמר ראש הממשלה, "או שהיום אנו מדברים עם בעל הברית ומחר אנו אומרים לו: אנו מצפצפים עליך?"⁸¹

מי שבלט בשתיקתו במהלך חילופי הדברים היה משה דיין. שר הביטחון החדש כבר הבהיר את עמדתו, בצורה לא־פורמלית, בפני כמה שרי ממשלה ומפקדי צבא: הוא היה בעד מתקפה ביום שני, 5 ביוני, במטרה לחסל את חיל האוויר המצרי ואת נוכחותה הצבאית של מצרים מזרחית למעברי המיתלה

והגידי בסיני; והוא שלל כל התקדמות ישראלית לעבר תעלת סואץ, לתוך שטחי יהודה ושומרון או לרמת הגולן.⁸² אלא שאפילו יעדים מוגבלים אלה לא זכו להסכמתו הבלתי המסויגת של אשכול: הוא עיכב את אישורו עד לקבלת רשמיו האחרונים של ראש המוסד עמית, שהיה עתיד לשוב ארצה באותו לילה מושינגטון.

עמית נפגש עם מזכיר ההגנה מקנמרה ועם כשלושים מומחי מודיעין אמריקניים, ביניהם ראש הסי־איי־י ריצ'רד הלמס, סגן מנהל הסי־איי־י רופוס ל' טיילור ואיש הקשר הוותיק של הסוכנות עם המוסד, ג'יימס אנגלטון. בכל מהלך השיחות ביקש עמית להישמע פרובוקטיבי ככל האפשר, באמרו לאמריקנים שהוא מתכוון לשוב עם המלצה למלחמה.⁸³ הוא למד שהמודיעין האמריקני מסכים עם ההערכות הישראליות בנוגע לעוצמה הצבאית הערבית, ואף מסכים לחלוק עם צה"ל חלק מן המידע שבידו. אולם, החשוב ביותר עבור עמית, מה שהתברר לו במיוחד בשיחותיו עם מקנמרה, היה שאין התנגדות תקיפה של האמריקנים לפעולה צבאית חד־צדדית של ישראל.

עם שובו לישראל ב־3 ביוני לפנות בוקר, נכנס עמית לפגישה עם אשכול, אבן, דיין, אלון והשגריר הרמן, ששב גם הוא מושינגטון. המסר של עמית היה קצר וענייני: למרות שלארצות־הברית אין כל כוונה לפתוח את המצור על ידי שימוש בכוח, היא לא תתנגד אם ישראל תפעל להענשת מצרים. ואז, בתפנית חדה, הוא יעץ לממשלה לחכות שבוע נוסף, ובסיומו לשלוח ספינה ישראלית דרך המצרים. הרמן הסכים. אלון, לעומתו, התנגד: "המצרים יבינו שאם נשלח אנייה ישראלית למצרי טיראן יש לכך קשר ברור עם שעת השין". דיין הצטרף לדעתו: "כל מי שמחכה שהמצרים יפתחו בפעולה חייב לדעת שעל ידי כך אנו מאבדים את הארץ!" הוא צעק, "זהו טמטום לחכות להם!"⁸⁴

האירועים של עשרים וארבע השעות הבאות רק חיזקו את מסקנותיו של דיין והסירו את הסתייגותיו האחרונות של אשכול לגבי היציאה למלחמה. האכזבה הקשה מן המדיניות האמריקנית העמיקה עם היוודע דבר תכניתה החדשה של מחלקת המדינה לפתרון המשבר, יזמה שזכתה לתמיכתו של נאצר זה מכבר: להעביר את סוגיית המצרים לדיון בפני בית המשפט הבינלאומי. נראה היה שהיסוסיו של הממשל לגבי יזמת המשט גוברים כל העת, והוא מעדיף להתמקד ברעיון שהמעצמות הימיות תצאנה בהצהרה בלבד על תמיכתן במעבר חופשי דרך המצרים. ההתרשמות בארץ, כי ושינגטון מוכנה להשלים עם המצור ועם סילוק כוח האו"ם, קיבלה חיזוק משיגורם של שני נציגים אמריקנים בכירים

לקהיר.⁸⁵ התוצאה של שליחות השניים הסתכמה בהזמנה לסגן הנשיא המצרי זכריה מוהאדין לבקר בווינגטון ב-7 ביוני, וביקור גומלין של סגן הנשיא האמריקני יוברט ה' המפרי לאחר מכן במצרים.

למעשה המסר המעודד היחיד שקיבלה ישראל בשלב זה, וגם הוא רק בעקיפין, הגיע מארתור קרים ומאייב פורטס, שניהם ממקורבי ג'ונסון. השניים סיפרו לאברון שהנשיא נואש מפתרון דיפלומטי, וכי הוא מעריך את העובדה שישראל נתנה סיכוי למצוא אותו למציאתו. ארתור גולדברג, השגריר האמריקני באו"ם, ניגש אל עמיתו הישראלי גדעון רפאל והזכיר לו ש"אתם ניצבים לבדכם, ועליכם להבין את ההשלכות", ואז הוסיף הערה אישית: "אני מבין שאם תהיו מוכרחים לפעול לבד, תדעו כיצד לפעול". מסרים אלה, שהתקבלו על רקע יכולת ההרתעה של ישראל ההולכת ומידרדרת משעה לשעה, נוספו על הרשמים שהעביר עמית, ושכנעו לבסוף גם את אבן – המתנגד העיקש ביותר למלחמה – שהגיעה העת לפעול. לפחות נראה היה שארצות-הברית תתייצב מאחורי ישראל בנאמנות אם זו תפעל, ולא תראה פגם בכך שישראל תגן על עצמה.

ואולם עוד באותו יום קיבל אשכול שדר נוסף מג'ונסון. למרות שהוזכרה בו "החלפת הדעות עם האלוף עמית", הבליט המזכר את חשיבותם של ההצהרה והמשט של המעצמות הימיות, כמו גם את הצורך בתיאום מהלכים עם הקונגרס ועם האו"ם. ג'ונסון הבטיח "להציע תמיכה אמריקנית יעילה ככל האפשר כדי לשמור על השלום ועל החירות של מדינתכם ושל האזור", אך מיד סייג הבטחה זו באמרו: "המנהיגות שלנו מאוחדת בדעתה שלארצות-הברית אסור לפעול לבדה". הוא סיים בהדגשת הדרישה מישראל להימנע "מהטלת האחריות על עצמה" להתפרצות מלחמה, וחזר על האזהרה: "ישראל לא תעמוד לבדה אלא אם כן תחליט לפעול לבדה".⁸⁶

עם פתיחת ישיבת הממשלה הגורלית ביום ראשון, 4 ביוני, לא נמצאה תשובה חד-משמעית לשאלה האם ארצות-הברית תגנה את מכת המנע הישראלית או תצדיק אותה. נוסף על כך לא היה שר או קצין צבא שיכול לומר בוודאות מה תהיה התגובה הסובייטית. הישיבה, שהתכנסה בשעה 8:15 בבוקר, נפתחה בסקירת המצב מפי הרמן ומפי יריב. נשמע ניתוח של קווי המדיניות של ג'ונסון, ונמסר דיווח על תנועת הצבא המצרי ממצב הגנתי למצב התקפי, מתוך כוונה לכאורה לכבוש את אילת. השרים שפירא וברזילי המשיכו להעלות התנגדויות שונות, וביטאו חשש מפני גינוי בינלאומי אם תהיה ישראל הראשונה לירות. "שיגנו אותנו", הצליף אלון, "ושנמשך לחיות". הישיבה נמשכה עוד כשבע שעות, במהלכן הוחלט, בין היתר, להבהיר לחוסיין מלך ירדן כי לארצו לא יאונה כל רע אם היא

תימנע מהצטרפות לעימות. בסוף הישיבה הצביעה הממשלה, המותשת גופנית והעיפה נפשית, פה אחד, בעד "פעולה צבאית אשר תשחרר את ישראל מן הכיתור ותמנע את ההתקפה העומדת להיערך עליה על ידי כוחות המפקדה הערבית המאוחדת".⁸⁷

בכך באו אל קצם שלושה שבועות של מתח בלתי נסבל, של מאמצים עילאיים מצד ישראל להניע את ארצות־הברית, את האו"ם ואת הקהילה הבינלאומית לפעול להחזרת המצב לקדמותו ולמנוע התפרצותה של מלחמה. ישראל החליטה בלית ברירה "לפעול לבדה". לפני השעה שמונה בבוקר למחרת, חדרו מטוסים ישראלים לתחומה האווירי של מצרים.

המסמכים הדיפלומטיים הישראליים מן התקופה שקדמה ל־5 ביוני 1967 מספקים ראיות מכריעות נגד הטענה כאילו ישראל הייתה מעוניינת במלחמה עם הערבים. כמו כן, עשרות אלפי המסמכים ששוחזרו עד כה אינם מכילים כל איזכור לרצון הצמרת הישראלית להסיט את דעת הקהל מן המצב הכלכלי, להדיח שליטים ערבים או לכבוש את הגדה המערבית, את סיני או את רמת הגולן. להפך: התמונה המצטיירת היא של מדינה ומנהיגות מלאות חששות עמוקים מפני עימות צבאי, ועושות כל שבכוחן כדי למנוע עימות כזה, כמעט בכל מחיר. המפתח העיקרי להגשים שאיפה זאת, סברו הישראלים, נמצא אצל האמריקנים. אולם, ממשל ג'ונסון, על אף עמדתו האוהדת כלפי ישראל, היה מוגבל ביותר על ידי ריסונים פוליטיים פנימיים ומעורבותו הכושלת בווייטנאם. מגבלות אלה מנעו מהאמריקנים לנקוט פעולות שייתכן כי היו מספיקות כדי להחזיר את מצב הדברים בסיני ובמצרי טיראן לקדמותו, ולגדוע באיבו את המירוץ שפתח בו נאצר לעבר מלחמה.

יתרה מכך: אין מקום לטענה שישראל שגתה בשיקוליה להשתמש בכוח. משעה שהועמדה מול מצור כלכלי חמור, בריתות צבאיות בין שכנים חמושים למכביר שמטרתן המוצהרת לנקוט תוקפנות נגד ישראל, ומאות אלפים של חיילי אויב שרוכזו לאורך גבולותיה – היה זה חוסר אחריות ממדרגה ראשונה אם ישראל לא הייתה מכינה את עצמה למכת מנע. גם אין למצוא פגם בנכונותה של ישראל להשתמש באיום בכוח כדי להניע את ארצות־הברית להתערבות במישור הדיפלומטי. הפעולות הספורות שג'ונסון אכן נקט – חזרה על הבטחותיה של ארצות־הברית מ־1957 בנושא טיראן, הצעת המשט בים סוף והפניות למנהיגים הערבים – ננקטו בזיקה ישירה לאותן אזהרות ישראליות. במבחן הסופי, ישראל

עיכבה כל פעילות צבאית מצדה עד לחלוף ההזדמנות האחרונה בהחלט ליישוב דיפלומטי של הסכסוך, חרף הידיעה שכל יום נוסף של המתנה עלול לגבות מחיר יקר במשאבים, במוכנות ובמוראל, ואף להגביל את יכולת התמרון של ישראל במצב של מלחמה בלתי נמנעת.

כשברשותנו עתה התייעוד הארכיוני, נראה כי ההיסטוריונים החדשים יעמדו בפני משימה קשה ביותר כאשר ינסו להוכיח שב-1967 היו לישראל כוונות עוינות. אך למעשה, הקרב ההיסטוריוגרפי על מלחמת ששת הימים בקושי החל. נוסף על הארכיונים הישראליים יש צורך ללקט חומר ממספר מקורות ראשיים ומשניים אחרים, ולהתייחס לסוגיות נוספות השנויות במחלוקת. החוקרים יידרשו להתמודד עם סדרה של נושאים רגישים למדי, ביניהם כיבוש הגולן, מנוסתם של פליטים משטחי יהודה ושומרון, סוגיית סיפוחה של ירושלים ושורשיו של תהליך השלום. לכן יש להתייחס למה שנכתב כאן כאל מסקנות ביניים בלבד – הגם שאינן מהוות את הסיבוב הראשון בקרב, ודאי יש בהן משום יריית פתיחה.

ד"ר מיכאל אורן הוא עמית בכיר במרכז שלם. הוא חוקר כעת את תולדות מלחמת ששת הימים.

הערות

1. Ilan Pappé, "A Post-Zionist Critique of Israel and the Palestinians, Part II: The Media," in *Journal of Palestine Studies* (Spring 1997), pp. 37-43.
2. אבי שליים, מתוך דברים שנאמרו בכנס באוניברסיטת תל אביב בנושא היסטוריוגרפיה ישראלית-ערבית, אפריל 1989.
3. לסקירה ביקורתית של "ההיסטוריה החדשה" ראה Michael B. Oren, "Out of the Battleground: The New Historiography of the Arab-Israel Conflict," *The Radical History Review*, 1989, pp. 85-97.
4. חיים הנגבי, "היכן פעמי המשיח?", מוסף מעריב, 14 ביוני, 1998.
5. Michael Shalev, *Labour and the Political Economy of Israel* (Oxford: Oxford, 1992), p. 200.

6. יואב פלד ויגאל לוי, "1967 וסוציולוגיה ישראלית", חיאוריה וביקורת, חורף 1993, עמ' 124.

7. Avi Shlaim, "Israeli Interference in Internal Arab Politics," in Giacomo Luciani and Ghassan Salame, eds., *The Politics of Arab Integration* (London: Croom Helm, 1988), p. 235.

8. הגרסה המקובלת של תולדות מלחמת ששת הימים מובאת בכמה מקורות מהימנים. ראה, למשל, Ze'ev Schiff, *A History of the Israeli Army, 1874 to the Present* (New York: Macmillan, 1985); Eric Hammel, *Six Days in June: How Israel Won the 1967 Arab-Israeli War* (New York: Scribners, 1992); Walter Z. Laqueur, *The Road to War* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1968); and Nadav Safran, *From War to War: The Arab-Israeli Confrontation, 1948-1967* (New York: Cambridge, 1969).

9. יתרה מכך: בדרך להשגת יעדיו ידע נאצר שהוא יכול לסמוך על תמיכתה של ברית המועצות, שבעיני מנהיגיה נחשבו העליונות המצרית והאחדות ערבית מילים נרדפות לשליטה סובייטית במזרח התיכון.

10. Richard B. Parker, *The Politics of Miscalculation in the Middle East* (Bloomington: Indiana, 1993), pp. 5, 14; and *The Six Day War* (Gainesville: University Press of Florida, 1997), p. 42; Anwar Sadat, *In Search of Identity* (New York: Harper & Row, 1977), pp. 171-172.

11. תיאוריות בדבר מניעיהם של הסובייטים בהפצת המידע המודיעיני הכוזב מצויות בשפע. ראה, למשל, Parker, *Six Day War*, pp. 35-41, 48-49; Anthony Nutting, *Nasser* (New York: E.P. Dutton, 1972), pp. 397-398; Michael Bar-Zohar, *Embassies in Crisis: Diplomats and Demagogues Behind the Six Day War* (Upper Saddle River: Prentice-Hall, 1970), p. 2; Safran, *From War to War*, pp. 276-277; Ali Abdel Rahman Rahmi, *Egyptian Policy in the Arab World: Intervention in Yemen 1962-1967, A Case Study* (Washington, D.C.: University Press of America, 1983), pp. 232-235; Michael Brecher, *Decisions in Israel's Foreign Policy* (New Haven: Yale, 1975), pp. 359-361, and Michael Brecher, *Decisions in Crisis: 1967 and 1973* (Berkeley: UCLA, 1980), p. 36.

12. הבטחתה של ארצות-הברית לישראל מתועדת היטב בארכיון הלאומי של ארצות-הברית (להלן USNA) ובמסמכי אייזנהאואר. ראה, למשל, USNA 674.84.A/2-757 New York Secretary of State and Eisenhower Presidential Library, Dulles Papers, Subject Series, Telephone Calls, Box 6: Dulles to Lodge, February 10, 1957. אחת הדמויות המובילות במאבק למנוע את אייזנהאואר מהטלת סנקציות על ישראל היה הסנטור הדמוקרטי לינדון בינו ג'ונסון.

13. נאצר שקל פעמים רבות לגרש את כוח החירום של האו"ם משטח מצרים. הגנרל מוחמד פאוזי כתב על כך: "גם הנשיא גאמל עבד אל-נאצר וגם המרשל ע'מר הבהירו לי עוד לפני 1967 שהם רצו להיאחז בכל מצב בינלאומי או אזורי שיאפשר להיפטר מהכוח (כוח החירום של האו"ם)... הזדמנות זו התעוררה כאשר מצרים הכריזה שהיא מוכנה לצאת לקרב נגד ישראל אם זו האחרונה תתקוף את סוריה...". ראה מוחמד פאוזי, מלחמה שלוש השנים (קהיר: דאר אל-מוסתקבל אל-ערבי, 1980), עמ' 69 [ערבית]; ראה גם מוחמד חסניין חייקל, הפיצוץ (קהיר: מארז אל-אהרם, 1990), עמ' 444-456 [ערבית]; עבד אל-לטיף אל-ב'לדאדי, זכרונות (קהיר: אל-מקטב אל-מיסרי אל-הדית, 1977), עמ' 167-219 [ערבית]; Abdel Magid Farid, *Nasser: The*

Final Years (Reading: Ithaca, 1994), p. 73; Indarjit Rikhye, *The Sinai Blunder* (London: Frank Cass, 1980), p. 159.

14. מאיר עמית, "קשרים חשאיים לקראת שלום: ההזדמנות שהוחמצה", בתוך חגי כרמית, מודיעין לשלום (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1998), עמ' 283-317.

15. ארכיון המדינה, 4078/4 תיקי משרד החוץ, מגעים עם ארצות-הברית בעניין סגירת מצרי טיראן, 17 במאי, 1967. ראה גם Gideon Rafael, *Destination Peace: Three Decades of Israeli Foreign Policy* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1981), pp. 136-137; Charles W. Yost, "How It Began," *Foreign Affairs*, January 1968, pp. 304-320.

16. ארכיון המדינה, 4078/4 הרמן למשרד החוץ, 16 במאי, 1967; אבן להרמן, 16 במאי, 1967. למרות שהפרוטוקולים משיבות הממשלה עדיין מסווגים, העיון בספרו של איתן הבר מאפשר לקבל מושג כלשהו על תוכנו. ראה איתן הבר, היום תפרוץ מלחמה: זיכרונותיו של תת-אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראש ממשלה לוי אשכול ונולדה מאיר (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1987), עמ' 147-152.

17. הבר, היום, עמ' 153.

18. William J. Burns, *Economic Aid and American Policy Toward Egypt, 1953-1981* (Albany: SUNY, 1985), pp. 150-153.

19. ארכיון המדינה, 4078/4 ארגוב לתקוע, 14 במאי, 1967; וושינגטון למשרד החוץ, "ארצות-הברית ובעיית החדירה הסובייטית במזרח התיכון", 16 במאי, 1967.

20. ארכיון המדינה, 4078/4 אבן למרטין (קנדה), 19 במאי, 1967.

21. ארכיון המדינה, 4078/4 הרמן לאבן, 19 במאי, 1967.

22. ארכיון המדינה, 4078/4 וושינגטון למשרד החוץ, 16 במאי, 1967; וושינגטון למשרד החוץ, 17 במאי, 1967; וושינגטון למשרד החוץ, שיחה עם אוסטין, ראש מחלקת מזרח התיכון של מחלקת המדינה, 18 במאי, 1967; וושינגטון למשרד החוץ, פגישה בין רוסטו לאתרטון, 21 במאי, 1967. Abba Eban, *Personal Witness: Israel Through My Eyes* (New York: Putnam, 1992), pp. 361-362.

23. מכתב מג'ונסון לאשכול המצוטט ב-361, Eban, *Personal Witness*, p. 361; ווב Lyndon Baines Johnson, *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963-1969* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1971), p. 290; William B. Quandt, *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1993), p. 28.

24. Theodore Draper, *Israel and World Politics: Roots of the Third Arab-Israeli War* (New York: Viking, 1967), p. 60.

25. Draper, *Israel and World Politics*, pp. 60-61.

26. ארכיון המדינה, 4078/4 צפון אמריקה, מברקים: תל אביב למשרד החוץ, 20 במאי, 1967; Samir A. Mutawi, *Jordan in the 1967 War* (Cambridge: Cambridge, 1987), pp. 88-89; דו"ח יומי של הבי-בי-סי, המזרח התיכון, אפריקה ומערב אירופה, מס' A-1, 14 במאי, 1967.

27. ארכיון המדינה, 4078/4 ממשלת ישראל למשרד החוץ, 19 במאי, 1967.

28. ארכיון המדינה, 4078/4 ממשלת ישראל למשרד החוץ ("זהו מברק חשוב ביותר"), 19 במאי, 1967. ראה גם Eban, *Personal Witness*, pp. 360-361.
29. ארכיון המדינה, 4078/4 וושינגטון למשרד החוץ, 19 במאי, 1967.
30. ישראל פסלה הצעה דומה כבר ב-1956, וסירובה הנחוש הפעם היה מסיבות דומות: מצרים היא שאימה על קיומה של מדינת ישראל, ולא להפך, והשתמשה ברצועת עזה כבסיס לחדירת מחבלים. בנוסף לכך, כוחות האו"ם לא היו יכולים לעצור חדירת מחבלים, אך היו פוגעים בחופש הפעולה הישראלי – וכל זאת בנוסף לעובדה כי האו"ם נתפש בישראל כארגון עוין.
31. ארכיון המדינה, 4078/4 ארגוב לאבן, 18 במאי, 1967; אבן להרמן, 19 במאי, 1967; הרמן לאבן, 20 במאי, 1967; שיחת הרמן עם באטל, 21 במאי, 1967; 6444/6 צפון אמריקה, מברקים, משרד החוץ לשגרירויות, 21 במאי, 1967.
32. ארכיון המדינה, 4078/4 אבן להרמן, 19 במאי, 1967; 5937/30 מזכרים סודיים לקראת מלחמת ששת הימים (קבצי אבן), הרמן למשרד החוץ, פגישה עם אברון, רוסטו, דייבס, 19 במאי, 1967.
33. Quandt, *Peace Process*, pp. 28-29; Johnson, *Vantage Point*, p. 291.
34. ארכיון המדינה, 4078/4 וושינגטון למשרד החוץ, 19 במאי, 1967; מזכירי אבן, שיחה עם ברבור, 19 במאי, 1967; הרמן לאבן, 19 במאי, 1967; אבן להרמן, 18 במאי, 1967; הרמן לאבן, 18 במאי, 1967; ממשלת ישראל למשרד החוץ, שיחה בין ראש אמ"ן לשגריר ברבור, 17 במאי, 1967. 6444/4 משרד החוץ לשגרירויות (המתארים את המגעים הסודיים של ישראל עם נציגי לבנון בנושא הטרור הסורי), 19 במאי, 1967.
35. ארכיון המדינה, 4078/4 ממשלת ישראל למשרד החוץ, 18 במאי, 1967.
36. הבר, היום, עמ' 155, 161-162.
37. Henry M. Christman, ed., *The State Papers of Levi Eshkol* (New York: Funk & Wagnalls, 1969), p. 88.
38. Parker, *Six Day War*, p. 281.
39. סגירת המצרים בוצעה לפי תכנית מוכנה שנשקלה על ידי נאצר פעמים רבות בתחילת שנות השישים. ראה Parker, *Miscalculation*, pp. 90-91; הייכל, הפיצוץ, עמ' 514-519; אבד אל-מוחסין קמיל מורטגי, רב אלוף מורטני מעיד על האמח (קהיר: דאר אל-וואטן אל-ערבי, 1976), עמ' 65-68. [ערבית]
40. הבר, היום, עמ' 165.
41. Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (London: Penguin, 1971), pp. 479-480. נאומו של נאצר צוטט בדו"ח יומי של הבי-בי-סי, המזרח התיכון, אפריקה ומערב אירופה, מס' B-4, 26 במאי, 1967.
42. הבר, היום, עמ' 188-190.
43. Dan Kurzman, *Soldier of Peace: The Life of Yitzhak Rabin* (New York: Harper Collins, 1998), p. 204. ב-1967 מנה כוח האדם בצה"ל (חיילים בשירות סדיר וחיילי מילואים) רק

250,000 נפש מתוך אוכלוסייה יהודית של כשני מיליון. Trevor N. Dupuy, *Elusive Victory: The Arab-Israeli Wars, 1947-1974* (New York: Harper & Row, 1978), p. 337.

44. הבר, היום, עמ' 163-169.

45. ארכיון המדינה, 4078/4 ארגוב לאבן, 18 במאי, 1967; אבן להרמן, 19 במאי, 1967; אבן להרמן, 20 במאי, 1967; שיחת הרמן עם באטל, 21 במאי, 1967. 6444/6 משרד החוץ לשגרירויות, 21 במאי, 1967. כך, לדוגמה, ב-24 במאי נפגש שלמה ארגוב, איש משרד החוץ, עם השגריר האמריקני בישראל וולוורת ברבור: ארגוב: אלמנט הזמן הוא בעל חשיבות צבאית טקטית. הפרישה המצרית בשארם אל-שייח' ובדרום היא חדשה ולא הספיקה עדיין להתארגן לגמרי. חלק מהכוח עדיין לא הגיע ליעדו. ברבור: האם זה אומר שתפעלו בהקדם? ארגוב: זה כל מה שהתבקשתי למסור. ארכיון המדינה, 5937/30 מזכרים סודיים: משרד החוץ ראש הממשלה למשרד החוץ, 24 במאי, 1967.

46. ארכיון המדינה, 5937/30 הודעת ג'ונסון לאשכול, 22 במאי, 1967; 4078/4 משרד החוץ ללונדון ופריס, 23 במאי, 1967; ראה גם Eugene V. Rostow, *Peace in the Balance: The Future of American Foreign Policy* (New York: Simon & Schuster, 1972), pp. 259-260.

47. או, כדברי ראסק, "להתיר לישראלים את הרסן". *The Department of State during the Administration of President Lyndon B. Johnson, November 1963-January 1969, vol. 1: Administrative History*, pp. 220, 233, 245. הרעיון של המשט הבינלאומי פותח לראשונה בזמן משבר סואץ ב-1956, עם כי מפאת ישראל. בסוף לא הוצא לפועל. ראה: USNA, 974.7301/9-1056: Dulles Conversation with Eban; Public Record Office (British Archives), FO 371/11191501/2008: Shepherd Minute, October 28, 1956; ארכיון המדינה, 2409/10 תיקי משרד החוץ: איתן לניו יורק, 13 באוקטובר 1956.

48. ארכיון המדינה, 5937/30 פריס למשרד החוץ, פרוטוקול של פגישת אבן עם דה-גול, 25 במאי, 1967; אבן הסביר את נכונותה של ישראל לשתף פעולה עם יזמת השיירה, אך התרה בדה-גול ש"אם הברירה היא בין לחימה וכניעה, אנחנו נילחם".

49. ארכיון המדינה, 4078/7, תיקי משרד החוץ: מלחמת ששת הימים, אבן לווינגטון, הוראות לשיחות עם הממשל, 23 במאי, 1967.

50. ארכיון המדינה, 4078/7, אבן לווינגטון, הוראות לשיחות עם הממשל, 23 במאי, 1967.

51. ארכיון המדינה, 4078/4 וושינגטון למשרד החוץ, 23 במאי, 1967; ניו יורק למשרד החוץ, פגישת רפאל עם גולדברג, 23 במאי, 1967.

52. ארכיון המדינה, 4078/4 וושינגטון למשרד החוץ, 23 במאי, 1967; ניו יורק למשרד החוץ, 22 במאי, 1967; הרמן לרפאל, 23 במאי, 1967; הרמן לאבן, 23 במאי, 1967. עד לערב הגעתו של אבן, חוסר התיאום בין העמדה הישראלית לעמדה האמריקנית יצר חיכוך. ניתן היה להבחין בסימני המתח במזכר ששיגר אברון אחרי פגישה נוספת עם רוסטו: "אולי לא פעלתי בהתאם לנורמות דיפלומטיות, אך בסיום שיחתנו הייתי לומר לו שלמרות שהגענו לכלל הסכמה על היעד הסופי, אירועים בימים האחרונים חשפו פערים חמורים בנוגע לדרך". לדעת אברון, האמריקנים נשאו בחלק מן האחריות למצב הדברים משום שבתחילה היססו לפעול נוכח גילויי התוקפנות המצרית, על אף אזהרותיה החוזרות ונשנות של ישראל. "המציאות היום,

לצער, מוכיחה שאנחנו צודקים מההתחלה". ארכיון המדינה, 4078/4 אברון למשרד החוץ, 22 במאי, 1967.

53. הבר, היום, עמ' 186-190. ראה גם Rafael, *Destination Peace*, p. 145; Parker, *Six Day War*, pp. 348-349; Abba Eban, *An Autobiography* (New York: Random, 1977), pp. 135-136; Yitzhak Rabin, *The Rabin Memoirs* (New York: Little, Brown, 1979), pp. 86-89; Robert Slater, *Rabin of Israel: A Biography* (London: Robson, 1993), p. 134.

54. ארכיון המדינה, 5937/30 סיכום שיחה בין שר החוץ אבן לבין תת-מזכיר רוסטו בערב ה-25 במאי, 1967. Quandt, *Peace Process*, pp. 38-39. השגריר הרמן, לעומת זאת, היה פחות אופטימי ביחס לכוונות האמריקניות: "במהלך שנים עשר הימים האחרונים ארצות-הברית לקחה על עצמה את התפקיד לרסן אותנו מלפעול להגן על זכויותינו וביטחוננו. הנשיא בעצמו התבטא שחסימת המצרים הייתה בלתי חוקית וכי מה שעמד על הפרק היה אינטרס ישראלי חיוני. הם עצרו בעדנו על ידי מתן הרושם שהם מטפלים בעניין ביחד איתנו ושהם יעמדו לצדנו. הם ידעו שנצטרך בסופו של דבר להילחם כדי להגן על אותו אינטרס חיוני, אך כתוצאה מההתערבות שלהם ומן הביטחונות שניתנו, נצטרך להילחם כעת בתנאי לחימה שונים לגמרי... למעשה, בדברים שנאמרו לאבן הערב לא נאמר דבר מוחלט ומוגדר, לא הוכן לוח זמנים ספציפי או מחייב, ומעל הכל, לא התקבלה התחייבות מוחלטת שלפיה ארצות-הברית מקבלת על עצמה אחריות מחייבת ביחס לעקבה". ארכיון המדינה 5937/30 הערות מארוחת הערב של יום חמישי במחלקת המדינה, 26 במאי, 1967. הערותיו של הרמן כונו כלפי כמה אישים בכירים: פוי קוהלר, מומחה לענייני ברית-המועצות; לוצ'יאן בטל, השגריר האמריקני לשעבר במצרים, שהיה מופקד באותה תקופה על ענייני המזרח התיכון במחלקת המדינה; והמנכ"ל לענייני האו"ם, ג'וזף סיסקו.

55. ארכיון המדינה, 5937/30 וושינגטון למשרד החוץ, מזכירי אבן על שיחה עם ראסק, 26 במאי, 1967; ראה גם Dean Rusk, *As I Saw It* (New York: Penguin, 1990), p. 385.

56. ארכיון המדינה, 5937/30 אבן לאשכול, פגישה עם מקנמרה ויושב ראש ה-JCS ווילר, 26 במאי, 1967.

57. ארכיון המדינה, 5937/30 אבן לאשכול, פגישה עם מקנמרה ויושב ראש ה-JCS ווילר, 26 במאי, 1967.

58. ברשימות המקוריות של אותה פגישה, שהוכנו בידי האמריקנים ונשלחו לישראלים, הודגש המשפט הזה. ראה להלן, הערה 59.

59. ארכיון המדינה, 5937/30 אברון למשרד החוץ, דו"ח על פגישה בת שעה וחצי בין שר החוץ אבן לנשיא ג'ונסון בבית הלבן, 27 במאי, 1967. למרבה העניין, התיק מכיל גם את הפרוטוקול האמריקני הרשמי של הפגישה – Secretary of State to U.S. Embassy, Tel Aviv – וזה מאשר את הגרסה הישראלית במלואה.

60. Douglas Little, "The United States and Israel, 1957-1968: The Making of a Special Relationship," *International Journal of Middle East Studies*, November 1993, p. 578. לאיזכורים נוספים של פגישת אבן-ג'ונסון, ראה ארכיון המדינה, 5937/30 הרמן למשרד החוץ, 27 במאי, 1967; Quandt, *Peace Process*, p. 514, n. 53; Eban, *Autobiography*; Rafael, *Destination Peace*, p. 145. pp. 389-394. אבן התעתד לקיים שתי פגישות נוספות לפני שעזב את ארצות-הברית: פגישה שנייה עם מקנמרה ושיחה עם גולדברג בניו יורק. בשני המפגשים לא התגלה כל שינוי בעמדה האמריקנית.

61. מקורות מצריים מתארים את המתקפה המתוכננת בפירוט. ראה מורטגי, מעיד, עמ' 81. פאוזי, מלחמת שלוש השנים, עמ' 93-94, 113-126; בג'דאדי, זכרונות, עמ' 274; הייקל, הפיצוץ, עמ' 573-583. ראה גם הבר, היום, עמ' 186.
62. אסם דראג', קציני יוני מדברים: איך חיילי מצרים מחו בחוקפנות של 1967 (קהיר: אל-מנר אל-ג'דיד, ללא תאריך). [ערבית] באותה עת החמיר נאצר את פקודות הבטחון הפנימי בצבאו, כדי למנוע הדלפות מודיעיניות בעתיד.
63. הבר, היום, עמ' 192.
64. ארכיון המדינה, 5937/30 הרמן למשרד החוץ, 27 במאי, 1967; הרמן לאבן, 27 במאי, 1967; הרמן לאבן, 27 במאי, 1967; מכתב ג'ונסון לאשכול, 27 במאי, 1967; 3977/22 יחסים עם ארצות הברית: משרד החוץ לווינגטון, 28 במאי, 1967.
65. ארכיון המדינה, 5937/30 אברון למשרד החוץ, 29 במאי, 1967.
66. Christman, ed., *Levi Esbkol*, pp. 101-102; חנוך ברטוב, דדו: 48 שנה ועוד 20 יום (תל אביב: מעריב, 1978), עמ' 94.
67. הבר, היום, עמ' 193-198.
68. בעניין תוכנית הדחייה של או ת'אנט, ראה Rikhye, Parker, *Miscalculation*, pp. 227-231; Mahmoud Riad, *The Struggle for Peace in the Middle East* (New York: Quartet Books, 1981), p. 20; Rafael, *Destination Peace*, pp. 147-148; Brian Urquhart, *A Life in Peace and War* (New York: Harper & Row, 1987), pp. 210-211; Gen. Odd Bull, *War and Peace in the Middle East: The Experiences and Views of a UN Observer* (London: Lee Cooper, 1973), pp. 109-111.
69. Avigdor Dagan, *Moscow and Jerusalem: Twenty Years of Relations Between Israel and the Soviet Union* (London: Abelard-Shuman, 1970), pp. 218-220.
70. Draper, *Israel and World Politics*, p. 98.
71. דו"ח יומי של הבי-בי-סי, המזרח התיכון, אפריקה ומערב אירופה, מס' C-1, 1 ביוני, David Kimche and Dan Bawly, *The Sandstorm: The Arab-Israeli War of June 1967: Prelude and Aftermath* (London: Secker and Warburg, 1968), p. 101.
72. דו"ח יומי של הבי-בי-סי, המזרח התיכון, אפריקה ומערב אירופה, מס' B-6, 31 במאי, 1967; לתיאורים של המצב בגבולות, ראה ארכיון המדינה, 6444/5 צפון אמריקה, מברקים: משרד החוץ לשגרירויות, 29 במאי, 31 ביוני, 4 ביוני, 1967; 6444/6 צפון אמריקה, מברקים: משרד החוץ לשגרירויות, 30 במאי, 31 במאי, 4 ביוני, 5 ביוני, 1967. ראה גם Eban, *Autobiography*, pp. 402-403.
73. ב-1967 היו ברשות צה"ל בסך הכל 1,300 מרכבות ו-286 מטוסים צבאיים. Dupuy, *Elusive Victory*, pp. 183, 337. לגבי כוח האדם של צה"ל, ראה הערה 43.
74. דו"ח יומי של הבי-בי-סי, המזרח התיכון, אפריקה ומערב אירופה, מס' B-4, 29 במאי, 1967.
75. ארכיון המדינה, 6444/6 משרד החוץ לשגרירויות, 30 במאי, 1967, משרד החוץ לשגרירויות, הערכה מודיעינית, 31 במאי, 1967; בעניין בקשת ג'ונסון לנאום פייסי מאת

- אשכול, ראה 5937/30 אברון למשרד החוץ, 27 במאי, 1967; הרמן לאבן, 28 במאי, 1967; 6444/6, משרד החוץ למשרד ראש הממשלה, 30 במאי, 1967.
76. ארכיון המדינה, 5937/30 וושינגטון למשרד החוץ, שיחת הרמן עם רוסטו, 27 במאי, 1967; Rusk, *As I Saw It*, p. 385; Johnson, עמ' 192; הבר, היום, עמ' 192; Quandt, *Peace Process*, pp. 34-35; 1967 *Vantage Point*, pp. 295-296; Parker, *Miscalculation*, pp. 238-239; and Parker, *Six Day War*, p. 218.
77. ארכיון המדינה, 5937/30 משרד החוץ לשגרירויות, הערכה מודיעינית, 30 במאי, 1967; 6444/5 אברון למשרד החוץ, שיחה עם את'רטון, 31 במאי, 1967; וושינגטון למשרד החוץ, שיחת אברון עם רוסטו, 31 במאי, 1967.
78. ארכיון המדינה, 6444/5 משרד החוץ לשגרירויות, 30 במאי, 1967; משרד החוץ ללונדון, 30 במאי, 1967; 4078/4 הרמן למשרד החוץ, שיחה עם רוסטו, 30 במאי, 1967.
79. ארכיון המדינה, 6444/5 משרד החוץ לשגרירויות, 31 במאי, 1967.
80. עזר ויצמן, לך שמים לך ארץ (תל אביב: מעריב, 1975), עמ' 264. ראה גם הבר, היום, עמ' 183.
81. הבר, היום, עמ' 204-212.
82. משה דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה (ירושלים: עידנים, 1976); אריה בראון, חותם איש: משה דיין במלחמת ששת הימים ואחריה (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1997), עמ' 29-39, 40, 47, 54, 72; שבתי טבת, משה דיין: ביוגרפיה (ירושלים: שוקן, 1977), עמ' 575-576, 578-580; הבר, היום, עמ' 244-246; חנוך ברטוב, דדו, עמ' 96.
83. היסטוריה בעל-פה עם מאיר עמית, 9 בפברואר, 1999.
84. הבר, היום, עמ' 218; Parker, *Six Day War*, pp. 124-125.
85. אלה היו שגריר ארצות-הברית למצרים לשעבר צ'רלס יוסט ואיל נפט מטקסס בשם רוברט ב' אנדרסון, ארכיון המדינה, 6444/5 שיחת אברון עם רוסטו, 28 במאי, 1967; גבע למשרד החוץ, 29 במאי, 1967; 5937/30 וושינגטון למשרד החוץ, 31 במאי, 1967; היקל, הפיצוץ, עמ' 680-684; Quandt, *Peace Process*, p. 47; Parker, *Miscalculation*, pp. 235-241.
- אנדרסון, מזכיר האוצר לשעבר בממשלת איזנהאואר, שימש שליח הנשיא בניסיון נפל לסייע בהשגת הסכם בין ישראל למצרים ב-1956. ראה Michael B. Oren, "Secret Efforts to Achieve an Egypt-Israel Settlement Prior to the Suez Campaign," *Middle Eastern Studies*, 26:3, 1990, pp. 352-370.
86. ארכיון המדינה, 5937/30 אברון למשרד החוץ, 31 במאי, 1967; שיחה עם קרים; Quandt, *Peace Process*, pp. 46-47; Eban, *Autobiography*, p. 405; Brecher, *Decisions in Israel's Foreign Policy*, p. 420. ראה גם: Bar-Zohar, *Embassies in Crisis*, pp. 160-175; Parker, *Miscalculation*, pp. 119-120; Parker, *Six Day War*, pp. 149-150; Laura Kalman, *Abe Fortas: A Biography* (New Haven: Yale, 1990), p. 301.
87. הבר, היום, עמ' 219-220.